

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Miłość jako podstawowa dynamika wychowania w rodzinie w ujęciu Chiary Lubich. Wybrane aspekty

Author: Mariola Teresa Kozubek

Citation style: Kozubek Mariola Teresa. (2019). Miłość jako podstawowa dynamika wychowania w rodzinie w ujęciu Chiary Lubich. Wybrane aspekty. "Paedagogia Christiana" Vol. 43, no 1 (2019), s. 365-400, DOI 10.12775/PCh.2019.018

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

*Mariola Teresa Kozubek**

ORCID: 0000-0002-1377-3657

Katowice, Polska

Miłość jako podstawowa dynamika wychowania w rodzinie w ujęciu Chiary Lubich. Wybrane aspekty

Love as the Fundamental Dynamics of Family Upbringing according to Chiara Lubich – Selected Aspects

Summary: Civilisational progress and globalisation processes at the turn of the 20th and 21st centuries have changed the shape, function and role of family in social life, posing a threat to its stability. Consequently, many family support institutions and organisations are created that offer social services focused on prevention, family therapy and support, particularly in terms of family upbringing. In search of a model of family upbringing that teaches how to build long-term interpersonal relationships and overcome difficulties by referring to values helpful in dealing with family crises, the article focuses on the pedagogical potential of contemporary

* Mariola Teresa Kozubek, doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; członek i ekspert Agencji Stolicy Apostolskiej ds. Oceny i Promocji Jakości Kształcenia na Uniwersytetach i Wydziałach Kościelnych (AVEPRO); członek Zespołu Pedagogiki Chrześcijańskiej działającego pod kierunkiem Komitetu Badań Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk. Adres: Wydział Teologiczny UŚ, ul. Jordana 18, 40–043 Katowice; e-mail: mariola.kozubek@us.edu.pl.

movements and communities of the Catholic Church. Substantial studies in this regard are provided by the New Families Movement, an initiative that operates under the international Focolare Movement founded by the Italian teacher Chiara Lubich (1920–2008). Based on the hermeneutics of Lubich's texts, the article presents her main thoughts on family upbringing. Following the adopted research procedure, the text discusses the significance of personal love from the philosophical, psychological and theological perspective as well as through life and educational experience of Chiara Lubich and her anthropological and theological reflections on education. In this context, several key aspects of family upbringing are discussed in the context of personal love: parental authority and responsibilities, specificity of integral education, characteristics of pro-social education and development of skills necessary to overcome difficulties. They appear to be a fundamental part in Lubich's 'style' of family upbringing. The resulting analysis belongs to the field of family pedagogy and pedagogy of religion, and is mostly based on Italian literature sources. Chiara Lubich's pedagogical thought is not well-known in Polish pedagogical literature, which makes it all the more compelling to address this topic.

Keyword: love in the family; education; Chiara Lubich.

Streszczenie: Rozwój cywilizacyjny i procesy globalizacyjne przełomu XX i XXI w. wpływają na przemianę kształtu rodziny, jej funkcji i roli w życiu społecznym, stanowiąc zagrożenie przede wszystkim dla jej trwałości. Z tego względu rodzinę wspiera wiele instytucji i organizacji pomocowych działających w obszarze opieki społecznej na rzecz profilaktyki, terapii oraz towarzyszenia, zwłaszcza w wypełnianiu funkcji wychowawczej rodziny. W poszukiwaniu modelu wychowania w rodzinie, który uczy budowania trwałych relacji międzyosobowych, pokonywania trudności, na fundamencie wartości, dzięki którym można przezwyciężyć kryzysy w rodzinie, zwrócono uwagę na potencjał pedagogiczny, jaki mają współczesne ruchy i wspólnoty Kościoła katolickiego. Bogatego materiału w tym zakresie dostarcza Ruch Nowe Rodziny działający w ramach międzynarodowego Ruchu Focolari założonego przez włoską nauczycielkę Chiarę Lubich (1920–2008). Na podstawie hermeneutyki tekstów Lubich wskazano w artykule jej główne myśli o wychowaniu w rodzinie. W przyjętym postępowaniu badawczym ukazano znaczenie miłości osobowej najpierw w perspektywie filozoficznej, psychologicznej i teologicznej, a następnie w doświadczeniu życiowym i wychowawczym Chiary Lubich oraz w jej antropologiczno-teologicznej myśli dotyczącej wychowania. Na tym tle przedstawiono kilka kluczowych aspektów wychowania w rodzinie w kontekście miłości osobowej: autorytet i zadania rodzicielskie, specyfikę wychowania integralnego,

cechy wychowania prospołecznego oraz kształtowania umiejętności pokonywania trudności. Jawią się one jako fundamentalne w przyjętym przez Lubich „stylu” wychowania w rodzinie. Przeprowadzona analiza usytuowana jest w obszarze pedagogiki rodziny i pedagogiki religii, a jej źródłem jest w większości literatura włoskojęzyczna. Myśl pedagogiczna Chiary Lubich nie jest znana w polskiej literaturze pedagogicznej, dlatego uzasadnione jest podjęcie tego zagadnienia.

Słowa kluczowe: miłość w rodzinie; wychowanie; Chiara Lubich.

Rodzina jako podstawowa wspólnota życia i wychowania jest przedmiotem wielu badań i dyskusji. Rozwój cywilizacyjny i procesy globalizacyjne przełomu XX i XXI w. wpływają na przemianę kształtu rodziny, jej funkcji i roli w życiu społecznym. Dochodzi do uniwersalizacji na płaszczyźnie obyczajowości, co prowadzi do relatywizacji norm, a w konsekwencji preferowania „postępowych” stylów życia. Jakkolwiek wyniki badań pokazują, że na czele hierarchii deklarowanych wartości polskiego społeczeństwa znajduje się rodzina (97%, 1998, 2012)¹, to jednak jesteśmy świadkami powszechnie występującego rozpadu rodzin. Z danych GUS wynika, że po gwałtownym wzroście liczby orzekanych rozwodów do 2006 r. w ostatnich latach zjawisko to wyraźnie zmniejsza się i utrzymuje na stabilnym poziomie, niemniej z pedagogicznego punktu widzenia nie maleją obawy o losy rozwoju dzieci w rodzinach rozpadających się, niepełnych czy zrekonstruowanych z tego powodu. Podstawową przyczyną orzekania rozwodów jest niezgodność charakterów małżonków (w 2017 r. była to jedyna lub jedna z kilku przyczyn formalnego rozstania)². Rodzina niewątpliwie potrzebuje wsparcia. Czyni to wiele instytucji i organizacji pomocowych działających w zakresie opieki społecznej na rzecz profilaktyki, terapii i towarzyszenia. Warto podkreślić, że od kilku lat polskie uczelnie profesjonalnie przygotowują asystentów rodziny, którzy zajmują się bezpośrednią pracą z rodzicami i dziećmi oraz działaniami pośrednimi realizowanymi na rzecz dziecka

¹ Por. Wojciech Świątkiewicz, „Między rodziną a życiem publicznym – ciągłość i zmiana orientacji na wartości w polskim społeczeństwie”, w: *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991–2012*, red. Lucjan Adamczuk, Elżbieta Firlit, Witold Zdaniewicz (Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2013), 192–194.

² Departament Badań Demograficznych, *Rocznik Demograficzny* (Warszawa: GUS, 2018), 235, 243.

i rodziny³. Rodzinę wspierają także wspólnoty wyznaniowe, w tym Kościół katolicki⁴, który uważa ją za swoją pierwszą i najważniejszą drogę⁵.

We wszechstronnym wsparciu rodziny szczególnym obszarem powinny być działania w zakresie funkcji wychowawczej⁶. W poszukiwaniu modelu wychowania w rodzinie, który będzie uczyć budowania trwałych relacji międzyosobowych, umiejętności pokonywania trudności na fundamencie wartości, warto zwrócić uwagę na potencjał wychowawczy, jaki mają współczesne ruchy i wspólnoty kościelne. Wskazują na to papieże: Jan Paweł II⁷, Benedykt XVI⁸ i Franciszek⁹, którzy uważają, że rodzina jest pierwszą i najważniejszą wspólnotą wychowawczą¹⁰, modelem dla wszystkich innych grup społecznych, lecz zachęcają wspólnoty chrześcijańskie, by zgodnie z zasadą pomocniczości wspierały misję wychowawczą rodziny. W Polsce podejmują ją duszpasterstwa rodzin oraz ruchy i stowarzyszenia m.in.: Domowy Kościół, Rodzina Rodzin, Ruch Rodzin Nazaretańskich, Przymierze Rodzin i Stowarzyszenie Rodzin Katolickich. Analiza ich założeń formacyjnych i działań wychowawczych pokazuje, że – niezależnie od specyfiki danego charyzmatu czy duchowości – uznają, iż najważniejszą dynamiką rodziny jest miłość, dla-

³ Zob. Aleksandra Kłos-Skrzypczak, „Nauki o rodzinie w perspektywie amerykańskiego szkolnictwa wyższego”, *Studia Teologiczne i Humanistyczne* 1/2 (2011): 247–258; Irena Krasiejko, *Praca socjalna w praktyce asystenta rodziny. Przykład podejścia skoncentrowanego na rozwiązaniach* (Katowice: Wyd. Naukowe Śląsk, 2011). Zadania asystenta rodziny określa art. 15 ust. Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2018 r. poz. 998). Zob. też: Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2011 r. w sprawie szkoleń na asystenta rodziny (Dz.U. z 2011 r. nr 272, poz. 1608).

⁴ *Katolickie poradnictwo rodzinne w Polsce w r. 2016* (Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, 2017), 2–15; Małgorzata Słowik, „O potrzebie rozwoju poradnictwa rodzinnego opartego na wartościach chrześcijańskich – na przykładzie działalności Kościoła katolickiego w Polsce”, *Paedagogia Christiana* 2/30 (2012): 193–213.

⁵ Janusz Tarnowski, „Wprowadzenie do Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim”, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje* (Poznań: Pallotinum, 1968), 309.

⁶ Zob. Michel Robert Bous, *Imparare ad amare* (Magnano: Edizioni Qiqajon, 2008), 21.

⁷ Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio* (Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 1981), nr 72.

⁸ Benedykt XVI, „Przesłanie do uczestników II Światowego Kongresu Ruchów Kościelnych i Nowych Wspólnot. Watykan 22 maja 2006”, *L'Osservatore Romano* 8/285 (2006): 7.

⁹ „Wszyscy inni uczestnicy procesu wychowawczego działają poniekąd w imieniu rodziców, w oparciu o ich zgodę, a w pewnej mierze nawet na ich zlecenie” [Franciszek, Posynodalna adhortacja apostolska *Amoris Letitia* (Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 2015), nr 84].

¹⁰ Franciszek, „Rodzice nie mogą rezygnować z wychowywania dzieci”, *L'Osservatore Romano* 6 (2015): 41.

tego trzeba wychowywać w miłości i do miłości¹¹. Bogatego materiału w tym zakresie dostarcza Ruch Nowe Rodziny działający w ramach międzynarodowego Ruchu Focolari założonego przez włoską nauczycielkę Chiare Lubich (1920–2008)¹². Działa on w ponad 180 krajach, obejmując swoim wychowawczo-formacyjnym wpływem rodziny, dzieci i młodzież różnych kultur, wyznań i religii, a także osoby o poglądach niereligijnych. Analiza życiorysu Lubich pokazuje, że była to kobieta o wyjątkowym geniuszu i charyzmacie. Wskazują na to także liczne zainicjowane przez nią dzieła o charakterze edukacyjnym i dla rodzin, istniejące na różnych kontynentach¹³. Jan Paweł II, zwracając się do Ruchu Focolari, podkreślił, że jego etos charakteryzuje radykalizm miłości: „To dobrze, że znaleźliście tę drogę, to powołanie do miłości [...]! To jest iskra inspirująca tego wszystkiego, co się robi pod imieniem Focolari, wszystkiego, czym jesteście [...]. W historii Kościoła było wiele radykalizmów miłości [...]. Jest też wasz radykalizm miłości, wasz, Chiary, fokolarynów [...]. Miłość otwiera drogę”¹⁴.

Papież Franciszek również dostrzegł w Ruchu Focolari: „Rodzinę, w której wszyscy rozpoznają się jako córki i synowie jednego Ojca, zaangażowani w urzeczywistnianie przykazania miłości wzajemnej”¹⁵. Dlatego zachęca ich, aby zawsze byli wierni temu Ideałowi, który prowadzi: „Do poszukiwania jedności z Bogiem oraz miłości wzajemnej z braćmi i siostrami, poprzez czerpanie z bogactwa Słowa Bożego i Tradycji Kościoła, będących tęsknotą za komunią i jednością, którą Duch Święty wzbudza w naszych czasach. Czyńcie z tego skarbu – dar dla wszystkich!”¹⁶.

Celem tego artykułu jest ukazanie głównych myśli Lubich o wychowaniu w rodzinie. Stawiamy pytanie natury hermeneutycznej, dotyczące zna-

¹¹ Zob.: Tomasz Ożóg, „Wychowanie chrześcijańskie w kościelnych ruchach religijnych”, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. Alina Rynio (Lublin: Wyd. KUL, 2007), 953–963; Adam Wodarczyk, *Prorok żywego Kościoła* (Katowice: Emmanuel, 2008); Zbigniew Nosowski, *Parami do nieba. Małżeńska droga do świętości* (Warszawa: Więź, 2004); Mariola T. Kozubek, „Pedagogie współczesnych ruchów odpowiedzią na *Familiaris consortio*”, *Studia Teologiczne i Humanistyczne* 1/2 (2011): 195–209.

¹² Armando Torno, *Chiara Lubich. Życie i dzieło*, tłum. Krystyna Kozak (Poznań–Warszawa: Fundacja Mariapoli, Wyd. Święty Wojciech, 2013).

¹³ W latach 2007–2009 prowadziłam badania w Europie, Afryce i Ameryce Południowej (Projekt badawczy – Grant NN106 431033 Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego).

¹⁴ Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, t. 7 [cz.2] (Poznań: Pallottinum, 2002), 105.

¹⁵ Francesco, *Discorso ai Partecipanti all'Assemblea Generale del Movimento dei Focolari. Sala Clementina, Venerdì, 26 settembre 2014* (Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 2014).

¹⁶ Tamże.

czenia miłości w wychowaniu w rodzinie. Odpowiedzi poszukujemy w tekstach Lubich, przyjmując, że – jak podkreśla Barbara Adamczyk, wskazując na myśl Jana Galarowicza o współczesnej hermeneutyce – pojęcie tekstu oznaczać może nie tylko słowo, symbol, mit, lecz „także wiarę [...], zachowania człowieka, wydarzenia, rzeczywistość społeczną”¹⁷. W takim ujęciu sama hermeneutyka rozumiana jest jako metoda opisująca i interpretująca świat ludzki, który trzeba czytać niczym „tekst”¹⁸. W przyjętym postępowaniu badawczym najpierw przyjrzymy się znaczeniu miłości jako podstawy wychowania, a następnie doświadczenia życiowego i wychowawczego Chiary Lubich oraz jej antropologiczno-teologicznej myśli dotyczącej wychowania i wreszcie proponowanego przez nią „stylu” wychowania w rodzinie. Przeprowadzona analiza, usytuowana w obszarze pedagogiki rodziny i pedagogiki religii, wydobywa specyfikę propozycji Lubich w postrzeganiu miłości jako fundamentu wychowania w rodzinie.

1. Miłość jako podstawa wychowania – zarys problematyki

Miłość jako pojęcie wieloznaczne potocznie sprowadzane jest do uczucia, lecz jako kategoria o wielkiej głębi znaczeniowej jest przedmiotem analiz interdyscyplinarnych. W aspekcie filozoficznym pojęcie miłości jest związane z dobrem, natomiast w aspekcie teologicznym z rzeczywistością samego Boga¹⁹. Miłość w opcji miłości-daru z jej wymiarem etycznym ma implikacje pedagogiczne i jest immanentnie związana z procesem wychowania, który uwarunkowany jest określoną antropologią. Dla zrozumienia dynamiki miłości w aspekcie pedagogicznym spojrzymy na nią z perspektywy filozofii, psychologii i teologii.

Filozoficzne koncepcje i określenia dotyczące miłości sięgają najdawniejszych dziejów. Wystarczy wspomnieć Platona i Arystotelesa, a następnie św. Tomasza z Akwinu, Kartezjusza, Georga Hegla, Maksa Schelera, Gabriela Marcela, Dietricha von Hildebrandta, a spośród polskich filozofów Mieczysława A. Krąpca i Władysława Stróżewskiego. Zdaniem Walde-

¹⁷ Por. Jan Galarowicz, *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii* (Kraków: PAT, 1992), 43 [cyt. za: Barbara Adamczyk, *Model pedagogii Jezusa w przekazie biblijnym* (Kraków: WAM, 2008), 21].

¹⁸ Teresa Bauman, Tadeusz Pilch, *Zasady badań pedagogicznych* (Warszawa: ZAK, 2018), 272.

¹⁹ Antoni Podsiad, *Słownik terminów i pojęć filozoficznych* (Warszawa: Pax, 2001), 514.

mara Furmanka myśliciele ci mogą wiele podarować współczesności, gdyż „u podłoża koncepcji człowieka jako istoty kochającej, w miłości dostrzegają wartości w pełni konstruktywne”²⁰. W świetle realistycznej filozofii człowieka Mieczysława A. Krąpca²¹ miłość jako cecha życia osobowego człowieka może urzeczywistniać się „poprzez ustawienie całego życia człowieka w perspektywie «bycia – życia dla osoby drugiej», i w tym sensie wyznacza ona stan relacyjny człowieka” a wnikając głęboko w strukturę jego bytu osobowego, sprawia, że „człowiek darowuje się wraz z całym swoim osobowym wyposażeniem drugiemu człowiekowi i jednocześnie przyczynia się do współtworzenia w nim dobra”²². Tak rozumiana „bytowość dla drugiego” oznacza, że „człowiek o tyle jest «szczęśliwy w sobie», o ile «bytuje dla drugiej osoby»”²³. Podobne znaczenie miłości znajdujemy w optyce personalizmu chrześcijańskiego. Emmanuel Mounier twierdzi, że „osoba istnieje, tylko zwracając się ku drugiemu człowiekowi, tylko poprzez drugiego człowieka może siebie poznać, tylko w drugim człowieku może siebie odnaleźć [...]. Istnieję jedynie w takim stopniu, w jakim istnieję dla kogoś drugiego, względnie: być – znaczy kochać”²⁴. Myśl tę wydobywa Jan Paweł II w liście do rodzin *Gratissimam sane*: „«Etos» personalizmu jest altruistyczny. W jego zasięgu osoba nie tylko zdolna jest stawać się darem dla drugich, ale co więcej – znajduje w tym radość”²⁵. Przedstawione ujęcia filozoficzne ukazują zarazem wymiar pedagogiczny miłości: do bycia darem dla drugiego trzeba bowiem wychowywać.

Analiza kategorii miłości z perspektywy psychologii nie jest prosta, gdyż miłość nie jest stanem jednolitym czy stałym, a tym bardziej mierzalnym. Psychologia społeczna ujmuje miłość jako relację między osobami, które chcą czynić dobro dla drugiej osoby. W badaniach psychologicznych miłość analizuje się m.in. w perspektywie potrzeb, uczuć i postaw. Dla Eri-

²⁰ Waldemar Furmanek, *Miłość – zagubiona wartość współczesnej pedagogiki* (Rzeszów: FOSZE, 2011), 79.

²¹ Por. Wojciech Chudy, „Krapiec Mieczysław Albert”, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 6 (Lublin: TN KUL, 2005), 43–48.

²² Barbara Kiereś, „Rodzina a problem aktualizacji przyrodzonej religijności człowieka. Na kanwie A. M. Krąpca realistycznej filozofii człowieka”, w: *Edukacyjny potencjał religii*, red. Jerzy Bagrowicz, Jarosław Horowski (Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2012), 244–245.

²³ Mieczysław A. Krapiec, *Ja – człowiek* (Lublin: TN KUL, 1998), 320–330 [cyt. za: Kiereś, „Rodzina”, 245].

²⁴ Emmanuel Mounier, *Wprowadzenie do egzystencjalizmów* (Kraków: ZNAK, 1964), 37.

²⁵ Jan Paweł II, List do rodzin *Gratissimam sane* (Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 1994), nr 14.

cha Fromma, reprezentującego nurt psychologii humanistycznej (najbliższy personalistycznemu ujęciu wychowania do miłości), miłość jest „sposobem bycia”, dlatego jako „akt kochania” jest „twórczą aktywnością, zakłada troskę, wiedzę, reagowanie, afirmację i radość nakierowane na osobę”, stając się w ten sposób „procesem samoodnawiającym i samonapędzającym”²⁶. Fromm uważa, że miłość jest „postawą, pewną właściwością charakteru, która określa stosunek człowieka do świata w ogóle, a nie do jednego obiektu miłości”. Stwierdza też, że większość ludzi chce być kochana, nie zwracając uwagi na to, by samemu kochać, by umieć kochać. Skoro tak jest, to miłości trzeba się uczyć i nauczać, bo jeśli człowiek, kochając tylko jedną osobę, jest obojętny wobec innych, to jego miłość jest symbolicznym przywiązaniem albo egotyzmem²⁷. Można zatem przyjąć, że miłość w takim ujęciu czyni wychowanie dziełem miłości, które należy podejmować od pierwszych chwil życia dziecka, o czym pisze Wanda Półtawska²⁸. Jej zdaniem wychowanie do miłości, która jest darem, stanowi także niezbędny fundament w przygotowaniu młodych pokoleń do tworzenia w przyszłości własnej rodziny²⁹.

Istotna dla tej refleksji jest chrześcijańska koncepcja miłości w wychowaniu. Miłość, w jej najróżniejszych przejawach aż po heroizm, jest fundamentem chrześcijaństwa, co pokazuje całe nauczanie Jezusa z Nazaretu ujęte w Nowym Testamencie. Przykazanie miłości Boga i bliźniego, niezmiennie poprzez wieki aż do współczesności, stanowi punkt odniesienia dla najgłębszego humanizmu, ukazując zarazem ideał i cel wychowania w rodzinie. Jan Paweł II podkreślał, aby patrzeć na człowieka jako na „samoistną wartość, jako podmiot związany z transcendencją”, i apelował, aby człowieka afirmować dla niego samego, miłować dlatego, że jest człowiekiem, który posiada szczególną godność³⁰, co wpisuje się w jego rozumienie normy personali-

²⁶ Erich Fromm, *Mieć czy być* (Poznań: Rebis, 2008), 94.

²⁷ Erich Fromm, *O sztuce miłości* (Poznań: Rebis, 2016), 15–18.

²⁸ Wanda Półtawska, „Prawidłowy start”, w: *Miłość, małżeństwo, rodzina*, red. Franciszek Adamski (Kraków: Wyd. Apostolstwa Modlitwy, 1978), 44–45; Wanda Półtawska, *Uczcie się kochać* (Poznań: Edycja Świętego Pawła, 2015).

²⁹ Wanda Półtawska, „Rola rodziców w wychowaniu seksualnym młodzieży”, w: *Wychowanie w rodzinie*, red. Franciszek Adamski (Kraków: Petrus, 2010), 206; zob. też: Jarosław Horowski, „Rola rodziny w wychowaniu seksualnym dzieci i młodzieży (w świetle dokumentów Stolicy Apostolskiej)”, *Paedagogia Christiana* 1/9 (2002): 179–188.

³⁰ Jan Paweł II, „Przemówienie w siedzibie UNESCO. W imię przyszłości kultury”, w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 10 (Kraków: Wydawnictwo M, 2006), 99–108.

stycznej³¹. Zwracał też uwagę, aby w definiowaniu wychowania uwzględniać dwie fundamentalne prawdy: „że człowiek jest powołany do życia w prawdzie i miłości” oraz „że każdy urzeczywistnia siebie przez bezinteresowny dar z siebie”, i wyjaśniał, że dotyczy to zarówno wychowujących, jak i wychowywanych. W takim ujęciu proces wychowania również w rodzinie jest dwustronnym obdarzaniem człowieczeństwem³².

Obszernej wykładni rozumienia miłości zarówno w sensie funkcjonalnym, jak i przedmiotowym dokonał Benedykt XVI w encyklice *Deus caritas est*, która w samym tytule zawiera znaczenie ontologiczne miłości: „Bóg jest Miłością: kto trwa w miłości, trwa w Bogu, a Bóg trwa w nim” (1 J 4,16)³³. Miłość chrześcijańska ma wymiar osobowy: jest to Bóg-Miłość. Benedykt XVI, wskazując na „Hymn o miłości” z Pierwszego Listu św. Pawła Apostoła do Koryntian (1 Kor 12,31–13, 8^a), wyjaśnia, że miłość do człowieka musi wyrażać się w konkretnym działaniu³⁴, lecz tego trzeba uczyć, gdyż nawet największych wartości się nie dziedziczy. Papież przypomina, że miłość rodziców jest pierwszym i podstawowym doświadczeniem dzieci, dlatego autentyczne wychowanie polega na wspomaganiu wychowanków (1) w „poszukiwaniu prawdy”, której nieodłączną częścią jest fakt cierpienia – to uzdolni ich do prawdziwej miłości, która przewycięża różne formy egoizmu; (2) w dążeniu do „właściwej równowagi między wolnością i dyscypliną” – co łączy się z obecnością autorytetu, który jest zawsze gotowy „pomagać w korygowaniu błędnych idei i wyborów”; (3) w kształtowaniu odpowiedzialności zarówno wychowawcy, jak i wychowanka – indywidualnej, lecz także w wymiarze rodziny ludzkiej³⁵.

Kontynuując linię swoich poprzedników, także papież Franciszek stwierdza, że „wychowanie jest aktem miłości, a miłość jest wymagająca, żąda za-

³¹ Norma personalistyczna Wojtyły wyznacza istotę wychowania w rodzinie: „Ileć w twoim postępowaniu osoba jest przedmiotem działania, tyleć pamiętaj, że nie możesz jej traktować tylko jako środka do celu, jako narzędzia, ale musisz liczyć się z tym, że ona sama ma lub bodaj powinna mieć swój cel” [Karol Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność* (Lublin: TN KUL, 1982), 29–30].

³² Jan Paweł II, *Gratissimam*, nr 16.

³³ Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est* (Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 2005), nr 1.

³⁴ Tamże, nr 34, zob. Luigi Guglielmoni, Fausto Negri, *L'amore familiare secondo san Paolo* (Leumann: ELLEDICI, 2009).

³⁵ Benedykt XVI, „List do diecezji rzymskiej o pilnej potrzebie wychowania”, *L'Osservatore Romano* 4/302 (2008): 4.

angażowania najlepszych sił, obudzenia pasji i cierpliwego podążania wraz z młodymi”³⁶. Jego zdaniem dzieci uczą się miłości, która wyraża się w wierności, uczciwości i poświęceniu, dzięki świadectwu rodziców³⁷. Papież Franciszek dostrzega w Ruchu Focolari pewien model wychowania w różnych obszarach życia ludzkiego:

Stąd można czerpać nowe impulsy, wzbogacając się poprzez wyobraźnię miłości oraz otwierając się na ponaglenia Ducha Świętego i historii, na kierunki formacji zapoczątkowane w Loppiano przez charyzmat jedności w zakresie: formacji duchowej do różnych powołań; formacji do pracy, do działania gospodarczego i politycznego; formacji do dialogu w jego różnych wyrazach ekumenicznych i międzyreligijnych oraz z osobami o przekonaniach niereligijnych; formacji kościelnej, a także w zakresie kultury i nauki³⁸.

Współczesna pedagogika, zwłaszcza w nurcie personalistycznym, coraz częściej traktuje o wielowymiarowości miłości. Jest ona ujmowana m.in. jako: kategoria teorii wychowania, wartość wychowawcza, podstawa rozwoju osobowego, która pozwala odnajdywać prawdziwy sens życia, sprawność moralna w wychowaniu³⁹. Na szczególną uwagę zasługują opracowania Waldemara Furmanka, gdyż w pogłębionej analizie interdyscyplinarnej ukazują on znaczenie miłości jako kategorii pedagogicznej⁴⁰.

³⁶ Francesco, *Ai partecipanti alla plenaria della Congregazione per L'Educazione Cattolica. Sala Clementina, 13 febbraio 2014* (Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 2014), 2.

³⁷ Franciszek, „Przemówienie do rodzin w Irlandii”, <https://ekai.pl/dokumenty/przemowienie-franciszka-do-rodzin-w-irlandii/> [dostęp: 20.01.2019].

³⁸ Francesco, *Incontro con la comunità del Movimento dei Focolari. Sagrato del Santuario Maria Theotokos a Loppiano (Firenze). Giovedì, 10 maggio 2018* (Watykan: Libreria Editrice Vaticana, 2018).

³⁹ Zob. m.in.: Jarosław Żyliński, *Miłość i wychowanie* (Poznań: W Drodze, 2016); *Miłość jako sprawność moralna w wychowaniu*, red. Iwona Jazukiewicz, Ewa Rojewska (Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2013); *Oblicza miłości w pedagogice*, red. Marcin Białas, Dorota Ruszkiewicz (Łódź: Wyd. WSH-E, 2007); Luigi Secco, *La pedagogia dell'amore* (Roma: Città Nuova 2006); Michele De Beni, *Comunicare per amare* (Roma: Città Nuova, 2005); Dorota Kornas-Biela, *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości* (Lublin: TN KUL, 2000); Gary D. Chapman, *5 języków miłości*, tłum. Jakub Czernik (Kraków: Esprit, 2014).

⁴⁰ Zob. Furmanek, *Miłość*; Waldemar Furmanek, *Rozwój rozumienia miłości* (Rzeszów: FOSZE, 2011).

2. Miłość w doświadczeniu Chiary Lubich

Gruntowana analiza czynu człowieka jako działającego podmiotu, pozwala najpełniej zrozumieć, kim jest człowiek – twierdzi Karol Wojtyła⁴¹. Odnosząc się do tej myśli antropologicznej, Marian Nowak zauważa, że także w analizie pedagogicznej możemy wyjść z faktu „człowiek działa” i wtedy „przyjmujemy za podstawę doświadczenie i jego zrozumienie”, a „w konsekwencji takiej analizy [...] podstawowym źródłem wiedzy o człowieku jest bezpośredni kontakt poznawczy człowieka z samym sobą, odbywający się niejako ze współistniejącym z nim światem”⁴². Dlatego dla zrozumienia myśli Lubich o znaczeniu miłości w rodzinie, ugruntowanej w kategoriach antropologiczno-teologicznych i w określonej pedagogii, sięgamy do doświadczenia jej życia osobistego i rodzinnego osadzonego w konkretnej sytuacji historyczno-politycznej Włoch z początku XX w. Człowiek bowiem „bytuje zawsze na sposób jakiejś kultury sobie właściwej, która z kolei stwarza pomiędzy ludźmi właściwą dla nich więź, stanowiąc o międzyludzkim i społecznym charakterze ludzkiego bytowania [...]. Kultura jest tym, przez co człowiek staje się bardziej człowiekiem: bardziej jest”⁴³. Nino Carella, autor jednej z biografii Chiary Lubich, podkreśla, że na kształt życia człowieka i tworzoną przez niego kulturę mają wpływ także fakty pozamaterialne i argumentuje to słowami samej Lubich: „Podoba się Panu zsyłać swoje dary do serc ludzi prostych, ubogich, kruchych [...], gdyż bardziej objawia się Jego moc”⁴⁴.

Silvia Maria Elvira Lubich (Chiara)⁴⁵, urodziła się w Trydencie 22 stycznia 1920 r. w rodzinie bardzo zjednoczonej, co – jak sama twierdzi – miało istotne znaczenie w jej formacji i stanowiło solidny fundament jej życia:

⁴¹ Karol Wojtyła, „Teoria-prassi: un tema umano e cristiano”, *Rassegna di Pedagogia. Pädagogische Umschau* 1–4 (2004): 17 [cyt. za: Marian Nowak, „Wymiary teorii i praktyki w pedagogice w ujęciu Karola Wojtyły”, *Wychowanie na co Dzień* 4–5 (2005): 11].

⁴² Nowak, „Wymiary”, 11.

⁴³ Jan Paweł II, „Przemówienie w siedzibie UNESCO”, 99–108; por. Nino Carella, *Silvia prima di Chiara. La ricerca di una strada nuova* (Roma: Città Nuova 2014), 11.

⁴⁴ Chiara Lubich, „Chi beve l’acqua pensa alla sorgente”, w: *Da Trento al mondo, dal mondo al Trento. Chiara Lubich nella sua città*, red. Michele Zanzucchi (Roma: Città Nuova, 2002), 77–83.

⁴⁵ Imię Chiara (Klara) przyjęła na początku lat 40. XX w. pod wpływem fascynacji osobą św. Klary z Asyżu [Zob.: Chiara Lubich, *Przygoda jedności* (Kraków: WAM, 1996), 29–31; Giuglia Eli Folonari, *Lo spartito scritto in cielo. Cinquant’anni con Chiara Lubich* (Roma: Città Nuova, 2012), 27–45].

mocna wiara i zasady moralne przekazane przez matkę, konsekwencja w życiu – przez ojca, a ponadto – na płaszczyźnie religijnej – nauka katechizmu, której udzielały jej siostry ze Zgromadzenia Maria Bambina z Trydentu. Zamierzana w nauce, poświęcała czas także na pogłębianie wiary oraz formację aspirantek w Akcji Katolickiej. W prowadzonej z nimi korespondencji można dostrzec zapowiedź charyzmatu jedności – jak zauważa Lucia Abignente. Już wtedy Lubich wzywa do miłości Jezusa w drugim, miłości do wszystkich, miłości wzajemnej oraz do jedności⁴⁶. W 1938 r. Lubich została nauczycielką kolejno: w szkole podstawowej w Varollo di Livo, w sierocińcu przy Opera Serafica w Cognola i w Trydencie. We wspomnieniach uczniów i wychowanków jawi się jako wychowawca o wysokiej kulturze osobistej, wrażliwa na ich potrzeby, empatyczna w relacjach. Lubich przykładła też wielką wagę do edukacji religijnej uczniów: w każdym tygodniu proponowała im zdanie z Ewangelii i codziennie opowiadała im o skutkach urzeczywistniania go w swoim życiu, ale też o niepowodzeniach w tym zakresie, przez co stawiała się im bliższa, zachęcając jednocześnie do pokonywania trudności⁴⁷, co czyniła z wielką do nich miłością⁴⁸.

Kluczowe momenty w życiu Lubich, które miały wpływ na jej myśl o rodzinie oraz istocie miłości w wychowaniu, dotyczą dwóch przeżyć, które miały cechy doświadczenia mistycznego⁴⁹: w 1939 r. podczas zjazdu studentek katolickich w Loreto intuicyjnie przeczuwa, że odkrywa „nową” drogę życiową na wzór rodziny z Nazaretu⁵⁰. Drugie wydarzenie sięga początku lat 40., kiedy doświadczyła, że Bóg jest Miłością i kocha ją nieskończenie:

Wśród szaleństwa wojny – owocu nienawiści – Bóg, mocą szczególnej łaski, ukazał się nam tym, kim naprawdę jest: Miłością [...] Było to jak olśnienie [...]

⁴⁶ Lucia Abignente, *Przeszłość i teraźniejszość – historia jedności* (Lublin: TN KUL, 2010), 59.

⁴⁷ Torno, Chiara, 14; zob. też: Michele De Beni, *Essere educatori. Corraggio di una presenza* (Roma: Città Nuova, 2013).

⁴⁸ Lubich, *Przygoda*, 33.

⁴⁹ Doświadczenie mistyczne rozumiane jako proces lub stan o charakterze afektywno-intelektualnym, w którym mistyk jest przekonany o bezpośrednim kontakcie i obecności Boga, Jego działania i zjednoczenia z Nim w swej duszy [Por. Jakub Filek, „Doświadczenie mistyczne”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4 (Lublin: TN KUL, 1983), 154].

⁵⁰ Tą nową rodziną stanie się *focolare* (wł. *focolare* = ognisko domowe), wspólnota świeckich, którzy swoje życie dedykują Bogu, pozostając w świetle [Lubich, *Przygoda*, 37; Chiara Lubich, *Charyzmat jedności*, red. Michele Vandeleeene (Kraków: Fundacja Mariapoli, Wydawnictwo M, 2007), 87–90].

Bóg jest Miłością, a więc nas kocha. Dlatego wszystko, co się dzieje, radości i cierpienia [...] wszystkiego tego chciała lub dopuściła Jego miłość. I nasze życie nabrało zupełnie innego znaczenia⁵¹.

Wydarzenia te mają swoją konsekwencję: w 1944 r., kiedy z powodu bombardowania Trydentu większość mieszkańców (w tym rodzina Lubich) opuszcza miasto, ona tam zostaje, aby żyć dla swojej nowej rodziny, którą jest powstająca wspólnota *focolare*⁵². Mimo sceptycznego nastawienia ówczesnych władz kościelnych do nowości, jakie przynosiły świecy, arcybiskup Trydentu Carlo De Ferrari w postawie tej młodej chrześcijanki i zgromadzonej wokół niej wspólnoty dążącej do ewangelicznej jedności dostrzegł działanie Boga (łac. *digitus Dei est hic* – „palec Boży”), dając pierwszą aprobatę kościelną rodzącemu się ruchowi⁵³.

Znaczącym etapem w rozwoju myśli Lubich o rodzinie było spotkanie z Iginio Giordanim (1894–1980), co miało miejsce w 1948 r. w Rzymie. Giordani, który był człowiekiem wysokiej kultury (autor ponad 88 publikacji), uznanym w świecie ekspertem w zakresie nauczania społecznego Kościoła, posłem we włoskim parlamencie, a jednocześnie mężem i ojcem czworga dzieci, dostrzegł w młodej Lubich geniusz zarówno w sensie duchowym, jak i ludzkim. Tak to uzasadnia:

Stawiała ona świętość w zasięgu każdego. [...] Usuwała bariery oddzielające świat laikatu od życia mistycznego [...]. Przybliżała Boga: sprawiała, że czuło się w Nim ojca, brata, przyjaciela, obecnego w ludzkim świecie [...]. Coś poruszyło się we mnie [...]. Stało się, że idea Boga została zastąpiona miłością Boga, idealne wyobrażenie – Bogiem żywym⁵⁴.

Giordani wniósł do powstającego ruchu całe bogactwo swojej duchowości i intelektu, stając się jego współzałożycielem⁵⁵. To we współpracy z nim

⁵¹ Por. Lubich, *Przygoda*, 34, 39.

⁵² Tamże, 46; Chiara Lubich, *Lettere dei primi tempi (1943–1949) alle origini di una nuova spiritualità* (Roma: Città Nuova, 2010).

⁵³ Zob. Lucia Abignente, *Qui c'è il dito di Dio. Carlo de Ferrari e Chiara Lubich: il discernimento di un carisma* (Roma: Città Nuova, 2017); Lubich, *Przygoda*, 47.

⁵⁴ Iginio Giordani, *Memorie di un cristiano* (Roma: Città Nuova, 1981), 149–150.

⁵⁵ Chiara Lubich, „Iginio Giordani: il confondatore”, *Nuova Umanità* 97 (1995/1): 5–10. Wpływ charyzmatu jedności na życie rodzinne i społeczne Giordani opisuje w: Iginio Giordani, *Famiglia comunità d'amore* (Roma: Città Nuova, 1969); Iginio Giordani, *La famiglia*.

w 1959 r. Lubich powołuje Centrum św. Jana Bosko, które staje się platformą wymiany refleksji i doświadczeń dotyczących praktyki edukacyjnej osób związanych z Ruchem Focolari oraz wspólnego poszukiwania pedagogii opartej na miłości. W powojennym szkolnictwie włoskim brakowało wyraźnego odniesienia do nauczania Kościoła katolickiego o wychowaniu. Wspomniane Centrum było konkretną odpowiedzią na ten brak. Zaangażowany w nim ówczesny włoski socjolog Tommaso Sorgi wyrażał przekonanie, że słowa Ewangelii „Cokolwiek uczyniliście jednemu z tych najmniejszych, Mnieście uczynili” (por. Mt 25,40) mogą być dla nauczycieli, rodziców, a także liderów zajmujących się formacją w organizacjach i wspólnotach religijnych, kluczem interpretacyjnym do problemów wychowawczych. Uważał, że jeśli ich działania wychowawcze będą zakorzenione we współpracy z Bogiem, staną się wyrazem jego miłości do wychowanków⁵⁶. W Centrum św. Jana Bosko istniało przekonanie, że chrześcijańska jedność powinna przenikać także pedagogikę⁵⁷. Giuseppe M. Zanghi, filozof z tego Centrum, twierdził, że jest absurdem oddzielać człowieka od Boga, i wyjaśniał, czym jest relacja międzysobowa w głoszonej przez Ruch idei jedności:

W świecie szuka się jedności. Szuka się nowych relacji. Lecz tylko jedna relacja jest prawdziwą jednością: ta w Trójcy Przenajświętszej. [...] Jeśli taka właśnie relacja urzeczywistni się na płaszczyźnie działania z całą głębią treści, którą zawiera [...], wówczas struktury społeczne ulegną przemianie tak dalece, że będzie można o nich mówić, parafrazując psalmistę „Miasta ludzi głoszą chwałę Boga”. To jest sposób postępowania. Jesteśmy przekonani, że wychowanie młodych powinno iść w tym kierunku. Według pedagogii, która w swej istocie będzie się wzorować na owym cudownym „tak jak Ja i Ty”, i wtedy świat – bardziej czy mniej świadomie – będzie zmierzał właśnie ku temu⁵⁸.

W założeniach tego pedagogicznego Centrum czytamy o konieczności uznania Jezusa jako wzoru Nauczyciela, „obecnego” we wspólnocie szkolnej dzięki miłości wzajemnej; o formowaniu wychowanków poprzez

Ricordi, pensieri (Roma: Città Nuova, 2005); Chiara Lubich, Igino Giordani, „*Erano i tempi di guerra...*”. *Agli albori dell'ideale dell'unità* (Roma: Città Nuova, 2007), 133–139.

⁵⁶ Tommaso Sorgi, „Scuole del nostro tempo”, *Città Nuova* 2 (1960): 11–12.

⁵⁷ Pasquale Foresi, „Educatori a convegno”, *Città Nuova* 1 (1960): 6–7.

⁵⁸ Giuseppe M. Zanghi, „Pedagogia nuova”, *Città Nuova* 2(1960): 11.

miłość, którą będą promieniować także w rodzinach; o współpracy szkoły z rodziną⁵⁹.

Włączanie się do Ruchu licznych rodzin doprowadziło w 1967 r. do powstania w jego łonie rodzinnego odgałęzienia pod nazwą Nowe Rodziny⁶⁰, a w 1968 r. Gen (wł. *generazione nuova* – nowe pokolenie) dla dzieci, adolescentów i młodzieży⁶¹. Z czasem, w odpowiedzi na rosnącą potrzebę prowadzenia systematycznej formacji, Lubich powołuje „szkoły” formacyjne dla rodzin, dzieci i młodzieży⁶². Areopagiem, podczas którego formuje rodziny z różnych kręgów kulturowych, ukazując im miłość jako podstawę życia rodziny i siłę wychowawczą, są periodyczne światowe kongresy dla rodzin, które odbywają się w Rzymie, międzynarodowe spotkania formacyjne, a także jej przesłania do rodzin⁶³, dzieci i młodzieży⁶⁴.

Charyzmat jedności, osadzony głęboko w nauczaniu Kościoła katolickiego, znajduje w nim pełną aprobatę: Chiara Lubich staje się doradcą Papieskiej Rady ds. Świeckich (1985), uczestniczy także w kilku synodach biskupów: z okazji 20-lecia Soboru Watykańskiego II (1985), nt. powołania i zadań świeckich (1987), nt. Kościoła w Europie (w 1990 i 1999).

⁵⁹ *Centro San Giovanni Bosco. Storia istituzionale* (Rocca di Papa: Archivio Chiara Lubich).

⁶⁰ Chiara Lubich, *Gdzie budzi się życie. Rozmowy o rodzinie* (Warszawa: Fundacja Mariapoli, Wyd. S. Loretanek, 1999); *Tratti di storia del Movimento Famiglie Nuove*, red. Danilo e Anna Maria Zanzucchi (Roma: Città Nuova, 2005); Raffaella Pinassi Cardinali, *I focolarini sposati, una „via nuova” nella Chiesa* (Roma: Città Nuova, 2007); Colomba In Hye Kim, *Gli sposi e la famiglia in Igino Giordani. Pensiero e testimonianza* (Roma: Città Nuova, 2011).

⁶¹ Por. Chiara Lubich, *Colloqui con i gen. Anni 1966/69* (Roma: Città Nuova, 1998), 7–10; Movimento dei Focolari, *Paolo VI al Movimento dei Focolari* (Roma: Città Nuova, 1978), 32.

⁶² Są to centra formacyjne umiejscowione w tzw. miasteczkach Ruchu: we Włoszech, Niemczech, Argentynie, Keni, Kamerunie, USA. Członkowie Ruchu przebywają w nich czasowo [zob. Giani Bianco, *Una famiglia grande come il mondo* (Roma: Città Nuova, 2008)]. Szkołą określa się także krótkoterminowe (do 2 tygodni) zjazdy w poszczególnych strefach geograficznych Ruchu. Oprócz formacji w zakresie duchowości Ruchu prowadzone są zajęcia dotyczące nauczania Kościoła o rodzinie, a także z pedagogiki, psychologii, socjologii.

⁶³ Zob. przemówienia podczas światowych spotkań dla rodzin w Rzymie (1981): „Rodzina i miłość”; w Rzymie (1993): „Jaka rodzina, takie społeczeństwo”; w Lucernie (1999): „Rodzina jest przyszłością” [por. Lubich, *Charyzmat*, 260–264, 264–267, 267–279].

⁶⁴ Dialog wychowawczy Lubich z młodzieżą i dziećmi został opublikowany przez Città Nuova: *Colloqui con i GEN. Anni 1966/69* (Roma, 1998); *Colloqui con i GEN. Anni 1970/74* (Roma, 1999); *Colloqui con i GEN. Anni 1975/2000* (Roma, 2001); *Ai Gen 3.1971–1975* (Roma, 1979); *Ai Gen 3.1975–’80* (Roma, 1994); *Ai Gen 3.1981–1995* (Roma, 2006).

Wartość edukacyjną myśli i działania Lubich dostrzegają środowiska akademickie. W 1996 r. Katolicki Uniwersytet Lubelski nadaje jej doktorat *honoris causa* w zakresie nauk społecznych⁶⁵. W kolejnych latach 15 innych uniwersytetów czyni ją doktorem *honoris causa*, w tym Katolicki Uniwersytet Ameryki w Waszyngtonie w zakresie pedagogiki (2000)⁶⁶. Wkład Lubich w dialog, odnowę społeczeństwa i rodziny doceniają także instytucje międzynarodowe, które przyznają jej m.in.: Nagrodę Templetona (Londyn, 1977), Nagrodę za „Wychowanie dla Pokoju” (UNESCO, 1996), Nagrodę Praw Człowieka (Strasburg, 1998). Ostatnim dziełem Chiary Lubich jest Instytut Uniwersytecki Sophia, zatwierdzony 7 grudnia 2007 r. przez Kongregację ds. Edukacji Katolickiej, a zainaugurowany 7 grudnia 2008 r.⁶⁷ Po długiej chorobie Chiara Lubich umiera 14 marca 2008 r. w swoim domu w Rocca di Papa, otoczona fokolarską rodziną z całego świata. 27 stycznia 2015 r. biskup Frascati Raffaello Martinelli uroczystie otwiera „Proces beatyfikacyjny Sługi Bożej Chiary Lubich”⁶⁸.

Myśl Chiary Lubich o rodzinie wpływa z jej głębokiego doświadczania rodziny w szerszym wymiarze, poza rodziną więzów krwi. Píše o tym w tekście zatytułowanym *Testament: bądźcie jedną rodziną*⁶⁹, a także w wywiadzie udzielonym polskiemu filozofowi Tadeuszowi Styczeniowi:

W stosunku do tych, którzy idą za mną, czuję się matką, siostrą, z całą pełnią ludzkich uczuć, a zarazem tym „nic”, które powinno pozwolić, aby przeszły na nich światło i wola Boża. I tak mnie czuje moja rodzina, w tym odniesieniu, które jest nierozdzielnie ludzkie i boskie. Jest między nami jedność nie tylko efektywna, lecz także głęboko afektywna, której miłość do Jezusa Opuszczonego nadaje boską wartość⁷⁰.

⁶⁵ Centro Chiara Lubich, Istituto Universitario Sophia, *Dottorati honoris causa conferiti a Chiara Lubich. Laudationes, Motivazioni, Lezioni magistrali*, red. Florence Gillet e Rosalia Parlapiano (Roma: Città Nuova, 2016), 15–51.

⁶⁶ Lubich, *Charyzmat*, 313–320, 322–326.

⁶⁷ Zob. Piero Coda, „L’idea di Università di Chiara”, w: *La fonte e le frontiere. Sophia compie 10 anni* (Roma: Città Nuova, 2018), 125–165; zob. Maria Voce, „Uno strumento efficace di formazione alla cultura dell’unità”, w: *La fonte e le frontiere. Sophia compie 10 anni* (Roma: Città Nuova, 2018), 17–21.

⁶⁸ *Causa di beatificazione*, <https://www.focolare.org/chi-siamo/causa-di-canonizzazione/> [dostęp: 20.01.2019].

⁶⁹ Lubich, *Charyzmat*, 85–86.

⁷⁰ Tadeusz Styczeń, „Kochaj, gdyż Bóg nas wszystkich ukochał. Z Chiara Lubich – założycielką Ruchu Focolari rozmawia Tadeusz Styczeń SDS”, *Ethos* 29 (1995): 17–18.

3. Miłość w myśli antropologiczno-teologicznej Chiary Lubich

Hans Urs von Balthasar twierdzi, że „każda ludzka filozofia [...] jest w swej istocie jednocześnie religijna i teologiczna, ponieważ stawia pytania o Byt Absolutny”⁷¹. W kontekście podejmowanego w artykule zagadnienia myśl tę dopełnia stwierdzenie Wiesława Jankowskiego, który podkreśla, że „sama rzeczywistość rodziny oraz natura wychowania w rodzinie skłania do przyjmowania inspiracji teologicznych w pedagogii”⁷². Dlatego dla ukazania specyfiki pedagogii Chiary Lubich najpierw spróbujemy ukazać podstawy jej myśli antropologiczno-teologicznej. Jest ona spójna z nauczaniem Soboru Watykańskiego II, dla którego istotą antropologii chrześcijańskiej jest wizja człowieka objawiona przez Jezusa z Nazaretu⁷³. Lubich, wskazując na samoświadomość człowieka, wyjaśnia, że w ciele i duszy każdego człowieka jest coś, co mu mówi, że jest on dla Boga, to znaczy, że „jest w komunii z Bogiem”, ponieważ jest stworzony po to, aby „poznać Boga i kochać Go”⁷⁴. Zdaniem Chiary Lubich wszystko to, co człowiekowi jest bliskie (różne rzeczywistości), i to, co w nim jest (jego życie wewnętrzne), stanowi obszar jego bytowania. I właśnie ten byt, który jest „wspólny wszystkim rzeczywistościom, i dzięki któremu nie są one nicością, ukazuje poprzez naturalne objawienie Byt, którym żadna z rzeczywistości nie jest, ale którego zwiastun jest we wszystkich”⁷⁵. Dlatego „stawanie się wszystkich rzeczywistości, ich ograniczenia i sama nietrwałość istnienia, jest językiem, w którym zostaje powiedziane, że wszystko, co istnieje, ma swoje korzenie w Bycie, który po prostu i bezwarunkowo Jest”. Lubich stwierdza, że można to powiedzieć także o wewnętrznym życiu człowieka: jego samoświadomość, gdy jest oświecona przez wiarę, jest „rozpoznawaniem bytu, który w sumieniu jest światłem; a jednocześnie jest wyznaniem Bytu Absolutnego”, dlatego jej

⁷¹ Hans Urs von Balthasar, *O moim dziele*, tłum. Marek Urban (Kraków: Wydawnictwo M, 2004), 80.

⁷² Wiesław Jankowski, „Znaczenie wychowania integralnego dla odnowy rodziny”, *Studia nad Rodziną ATK* 1 (1997): 78.

⁷³ Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1967), nr 22, 24; Lubich, *Charyzmat*, 295.

⁷⁴ Lubich, *Colloqui con i gen. Anni 1975–2000*, 85.

⁷⁵ Lubich, *Charyzmat*, 301–302.

zdaniem dla człowieka „powiedzieć «ja» oznacza otworzyć się, by móc powiedzieć, w komunii z innymi bytami, że Byt Absolutny jest”⁷⁶.

Lubich wskazuje na religijny wymiar człowieka, wychodząc od jego biblijnego obrazu jako „obrazu Boga”⁷⁷. Więź z Bogiem jej zdaniem nie jest czymś dodanym do człowieczeństwa, przeciwnie, człowiek jest tak stworzony, że samo bycie człowiekiem zawiera się w tym odniesieniu do Boga⁷⁸. A zatem jeśli do istoty człowieczeństwa należy „więź z Bogiem na płaszczyźnie bytu stworzonego [...], to – aby się w pełni zrealizować – musi również urzeczywistniać siebie w tej relacji do Boga”. Polega to na wypełnianiu Jego woli, to oznacza „żyć tak, jak Jezus”⁷⁹, który pokazał miarę miłości do człowieka.

Zarysowana antropologiczno-teologiczna myśl Lubich jest podstawą jej koncepcji wychowania. Jerzy Bagrowicz uważa, że „sposób definiowania fenomenu wychowania zakłada określoną jego koncepcję, zależną od przyjmowanej wizji człowieka, świata, moralności i jego miejsca w świecie”⁸⁰. Odpowiedzi na takie założenie poszukuję w krótkim tekście Lubich wyrażonym językiem narracji pierwszoosobowej: „Ten, kto jest obok mnie, został stworzony jako dar dla mnie, a ja zostałam stworzona jako dar dla tego, kto jest obok mnie. Na ziemi wszystko ze wszystkim jest w relacji miłości: każda rzecz z każdą rzeczą. Trzeba jednak być Miłością, aby odnaleźć złotą nić łączącą byty”⁸¹.

Według Lubich człowiek w swojej relacyjnej naturze⁸² jest zdolny do bycia darem przez miłość wybitnie osobową. Z tak przyjętego założenia antropologicznego wypływa zadanie natury pedagogicznej: przyjmowanie daru i bycie darem wymaga bowiem kształtowania osoby do miłości. Dzieje się to, na „drodze”, którą wychowanek podąża z pomocą wychowawcy⁸³.

⁷⁶ Tamże, 302.

⁷⁷ Chiara Lubich, *Tylko jedno* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1984), 140, 196.

⁷⁸ Por. Claus Westermann, „Genesis, 1 Teilband Genesis 1–11”, w: *Biblischer Kommentar Altes Testament*, t. I (Vluyn: Neukirchen, 1974), 217–218 [cyt. za: Lubich, *Tylko*, 139 i 196].

⁷⁹ Lubich, *Tylko*, 139–140.

⁸⁰ Jerzy Bagrowicz, *Stawać się bardziej człowiekiem. U podstaw edukacji religijnej* (Toruń: Wyd. Naukowe UMK, 2008), 190.

⁸¹ Lubich, *Charyzmat*, 137.

⁸² Por. Jesús Morán, „«Trasferirsi nel fratello»: una radicalizzazione antropologica”, w: *Guardare tutti i fiori. Da una pagina del '49 di Chiara Lubich*, red. Lucia Abignente, Maria Caterina Atzori i in. (Roma: Città Nuova, 2014), 44–51.

⁸³ Lubich, *Charyzmat*, 314.

Ontologiczny sens miłości, który jest celem wychowania, Lubich dookreśla, gdy pisze: „To, co się liczy w miłości – to kochać. Tak jest tu, na ziemi. Miłość – myślę o miłości nadprzyrodzonej, która nie wyklucza zwykłej, ludzkiej miłości – jest rzeczywistością bardzo prostą i bardzo złożoną. Wymaga twój udziału i oczekuje udziału drugiej osoby”⁸⁴.

4. Miłość w wychowaniu rodzinnym w ujęciu Chiary Lubich. Wybrane aspekty

Miłość jest wewnętrzną zasadą urzeczywistniania się rodziny jako wspólnoty osób⁸⁵. W świetle uczynionych refleksji przyjrzymy się kilku aspektom dotyczącym wychowania rodzinnego w ujęciu Lubich: autorytetowi rodzicielskiemu i zadaniom rodziców, wychowaniu integralnemu, wychowaniu prospołecznemu oraz wychowaniu do pokonywania tego, co trudne.

4.1. Miłość a autorytet i zadania rodziców

Autorytet rodzicielski najczęściej jest definiowany jako władza rodziców w relacjach z dziećmi, przez którą wywierają oni wpływ na ich przekonania, decyzje i zachowania. Powinien się ujawniać w atmosferze miłości i szacunku dla dziecka, wówczas nie ogranicza on jego wolności, lecz dzięki niej daje mu możliwość osądu i działania. Istotne znaczenie ma tu świadectwo życia rodziców⁸⁶. Papież Franciszek uważa, że „rozwój emocjonalny i etyczny osoby wymaga fundamentalnego doświadczenia: przekonania, że rodzice są godni zaufania”⁸⁷, i podkreśla, że w wychowaniu ważne jest korygowanie i napominanie dzieci⁸⁸. Zdaniem Lubich uznanie autorytetu rodziców jest w rodzinie czymś naturalnym, gdyż wyraża on miłość rodzicielską. Lubich zachęca dzieci do bezgranicznej miłości rodziców, dając im uzasadnienie, które sięga ich wymiaru duchowego:

⁸⁴ Tamże, 131.

⁸⁵ Jan Paweł II, *Familiaris*, nr 21.

⁸⁶ Sabina Bartel, „Autorytet rodzicielski”, w: *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. Edward Ozorowski (Warszawa–Łomianki: ATK, 1999), 31–32.

⁸⁷ Franciszek, *Amoris*, nr 263.

⁸⁸ Jorge Mario Bergoglio, *Wymagania i pasja. O wychowaniu chrześcijańskim*, tłum. Lidia Wrona (Kraków: Esprit SC, 2013), 22.

Kochajcie wszystkich: zwłaszcza mamę, która reprezentuje wam wolę Bożą. Bądźcie jej posłuszne, służcie jej z racji posłuszeństwa, które jej się należy, ale też z racji Ideału, który wzmacnia w nas miłość do Boga, a także do innych [...]. Kochajcie wszystkich, dla nas nie ma wyjątków w miłości [...] miłość nigdy się nie poddaje⁸⁹.

O wychowawczym znaczeniu autorytetu rodziców Lubich mówi w kontekście zadań, które formułuje na podstawie pedagogii Jezusa z Nazaretu:

- dawać przykład, wprowadzając w życie to, czego wymaga się od dzieci;
- konkretnie pomagać, poświęcając się dla dzieci, lecz zaszczepiać im miłość nadprzyrodzoną;
- pozostawiać wolność i darzyć zaufaniem, nie narzucać dzieciom własnych poglądów, lecz darować je z miłością;
- korygować, gdy trzeba, lecz to upominanie ma być wyrażane ze spokojem i taktem;
- okazywać miłosierdzie, gdyż „miłość wszystko znosi”;
- nauczać zawsze z miłością, wypowiadając się w czytelny sposób;
- prowadzić dialog otwarty i twórczy z właściwym odczytywaniem „znaków czasów”;
- odważnie mówić prawdę, ukazując czytelnie chrześcijaństwo z jego wymaganiami;
- pełnić funkcję wychowawcy, gdyż dzieci potrzebują jasnych wymagań i wzorców⁹⁰.

Katarzyna Olbrycht dostrzega w Chiarze Lubich wytrawną znawczynię potrzeb, problemów i trudności wychowawczych. Jej zdaniem świadczą o tym konkretne, zrozumiałe dla każdego i zawsze aktualne zalecenia, które Lubich formułuje w odniesieniu do zadań wychowawczych rodziców, dla których przykładem jest Jezus jako najlepszy wychowawca⁹¹.

⁸⁹ Chiara Lubich, *Raccolta dei testi di Chiara ai ragazzi o sui ragazzi. Stralci da conversazioni, lettere, messaggi dal 1953 ad oggi per la formazione degli animatori del Movimento Ragazzi per l'unità*, red. Centro Mondiale Ragazzi per l'unità (Rocca di Papa, 1999), 5; Chiara Lubich, *Duchowość jedności nową drogą* (Kraków: Fundacja Mariapoli, 2004).

⁹⁰ Lubich, *Charyzmat*, 313.

⁹¹ Katarzyna Olbrycht, „Co może odnaleźć pedagog w zbiorze tekstów *Charyzmat jedności* Chiary Lubich?”, *Nowe Miasto* 2–3 (2008): 168.

4.2. Miłość w wychowaniu integralnym w rodzinie

Człowiek postrzegany jako nienaruszalna całość, także miłość traktuje jako przeżycie integralne – stwierdza Władysław Stróżewski i wyjaśnia, że dotyczy to intelektu, aktów woli, decyzji, odpowiedzialności, uczuć⁹². Papież Franciszek podkreśla, że należy „zrodzić w dziecku z wielką miłością procesy dojrzewania w jego wolności, uczeniu się, kompleksowym rozwoju, pielęgnowaniu prawdziwej autonomii”⁹³. W integralnym rozwoju i wychowaniu człowieka fundamentalne znaczenie ma rodzina⁹⁴.

Analiza wybranych treści programu formacji w Ruchu Focolari pokazuje, że wychowanie integralne jest tu rozumiane jako wychowanie całościowe, co wynika z przyjętych przez Lubich założeń antropologicznych. „Miłość ma różne odcienie, wyraża się na wiele sposobów, różniących się między sobą” – stwierdza Lubich i wyjaśnia, że w takim ujęciu przenika ona także wszelkie działania wychowawcze w rodzinie. Określa się to jako: „życie wszystkimi aspektami”⁹⁵, co w kontekście wychowania wyraża rzeczywistość wszystkich jego dziedzin. Lubich ujmuje to w następujących тезach:

1. Miłość prowadzi do komunii, jest komunią – w odniesieniu do wychowania prospołecznego należy uczyć dzielenia się dobrami duchowymi i materialnymi, właściwego stosunku do pracy i ekonomii postrzeganych jako dobro wspólne, a wszystko to z ukierunkowaniem na promowanie kultury dawania i solidaryzmu społecznego.
2. Miłość nie jest zamknięta w sobie, lecz ze swej natury otwiera się na innych – to wskazania w dziedzinie wychowania narodowego i patriotycznego, które jest kształtowaniem tożsamości i miłości do własnego kraju, lecz jednocześnie otwartości i gościnności z dążeniem do powszechnego braterstwa. Wykładnią takiej postawy jest koncepcja „człowiek-świat” (wł. *uomo-mondo*)⁹⁶.

⁹² Władysław Stróżewski, „Oblicza miłości”, *Tygodnik Powszechny* 6 (2000): 1 [cyt. za: Furmanek, *Miłość*, 85].

⁹³ Franciszek, *Amoris*, nr 261.

⁹⁴ Danuta Opozda, „Integral Upbringing as the Fundamental Category of Practice and Theory of Pedagogy of Family in Christian Inspiration”, *Paedagogia Christiana* 2/42 (2018): 151–164.

⁹⁵ Lubich, *Charyzmat*, 256–258.

⁹⁶ Lubich, *Colloqui con i GEN. Anni 1970/74*, 73–82; Mariola T. Kozubek, „Wspólnota i jedność w wybranych obszarach życia społecznego – doświadczenie Ruchu Focolari”, *Paedagogia Christiana* 2/36 (2015): 97–101.

3. Miłość wznosi duszę – na tym ma polegać wychowanie religijne i moralne, które jest kształtowaniem charakteru poprzez wartości z ukierunkowaniem na dążenie do doskonałości w miłości Boga i bliźniego.
4. Miłość uzdrawia – to jest cel wychowania prozdrowotnego i ekologicznego, które ma uczyć troski o życie od chwili poczęcia do naturalnej śmierci, dbałości o szeroko pojęte zdrowie oraz ochronę środowiska naturalnego postrzeganego jako wspólny dom.
5. Miłość wyraża się w harmonii gromadzącej się wspólnoty – w procesie wychowania estetycznego i przez sztukę należy kształtować wrażliwość na piękno i estetykę.
6. Miłość jest źródłem mądrości – dlatego wyznacza kierunek wychowania intelektualnego (umysłowego), które prowadzi do mądrości, uzdalniającej do poszukiwania prawdy przez zdobywanie wiedzy i służenie nią.
7. Miłość łączy wielu w jedno, jest jednością⁹⁷ – to główny cel wychowania do komunikowania, które polega także na uczeniu korzystania z wszelkich środków dla szerzenia dobra i budowania jedności.

Te siedem wyrazów miłości, obejmując wszystkie aspekty życia człowieka, jest punktem odniesienia także w procesie samowychowania. W koncepcji wychowania integralnego Chiary Lubich, mającej swe źródło w charyzmacie jedności, można dostrzec ową pedagogiczną mądrość wiary chrześcijańskiej⁹⁸.

4.3. Miłość w wychowaniu prospołecznym w rodzinie

Miłość jest uważana za istotny komponent ludzkiego postępowania, ważny element życia człowieka, jest przedmiotem jego wiedzy i doświadczenia, a także rodzajem więzi społecznej⁹⁹. Lubich uważa, że rodzina – wspólnota miłości, jest znakiem i wzorem dla każdej wspólnoty ludzkiej. Bogactwo jej wartości: komunia, solidarność, duch służby i wzajemność może być punktem odniesienia dla ładu społecznego. By tak się stało, trzeba kształtować

⁹⁷ Lubich, *Charyzmat*, 256–258.

⁹⁸ Marian Nowak, „Education as Support for the Integral Development of the Pupil”, *Paedagogia Christiana* 2/42 (2018): 11–32.

⁹⁹ Wojciech Kajtoch, „Pisząc miłość”, *Polonistyka* (2012): 102–103.

w człowieku świadomość jego natury społecznej, której istotnym wyrazem jest poczucie społeczności, czyli wspólnoty z innymi ludźmi. Wychowanie ma zatem prowadzić do otwartości i zdolności poświęcania się dla innych aż po miłowanie ich, jak siebie samego. Taka miłość, zdaniem Lubich, jeśli staje się wzajemna, rodzi jedność¹⁰⁰.

Jednym z podstawowych obszarów przygotowania dziecka do życia społecznego jest jego zabawa, przez którą i w której wyraża ono swoją aktywność. Lubich ukazuje dzieciom społeczno-etyczny sens zabawy, proponując im następujące zasady tzw. dekalogu gry i zabawy:

1. Jezus jako dziecko również się bawił.
2. Bawimy się, wypełniając wolę Bożą.
3. Podczas zabawy niech będzie obecny Jezus.
4. Bawimy się, aby sprawić radość bratu.
5. Cieszymy się ze zwycięstwa brata tak jak z własnego.
6. Nie naśladujemy gier tego świata, które często są wojną w pomniejszeniu.
7. Nie martwimy się przegraną, bo jesteśmy tylko ludźmi i rzeczą normalną jest się pomylić.
8. Ten, kto patrzy na nas z zewnątrz, niech w każdym ruchu i spojrzeniu dostrzeże Miłość.
9. Pamiętajmy, że celem zabawy nie jest tylko bawić się, lecz powinna ona być przedsmakiem Nieba.
10. Niech Jezus i Maryja, którzy patrzą na nas bawiących się – zobaczą w nas swoje dzieci godne wejścia do Królestwa Niebieskiego¹⁰¹.

Powszechnie stosowaną w pedagogii Lubich metodą uczenia kochania drugiego człowieka jest tzw. sztuka miłowania. Lubich wyjaśnia, że pojęcie sztuki zawiera konieczność nabycia określonych umiejętności. Wskazując tę metodę w procesie wychowania, samowychowania i autoformacji, Lubich uzasadnia jej trzy główne atrybuty: powszechność – gdyż wymaga, aby kochać wszystkich; konkretność (swego rodzaju realizm) – ponieważ trzeba kochać poprzez czyny, a nie tylko uczuciowo; wzajemność – trzeba bowiem kochać w taki sposób, aby poruszyć w drugim zdolność kochania. Sztuka miłowania jest zajmowaniem określonej postawy miłości, a jednocześnie kształtowaniem jej i rozwijaniem. Lubich definiuje ją w czterech krokach, dając wyjaśnienie nie tylko natury religijnej, lecz także uniwersalnej:

¹⁰⁰ Lubich, *Charyzmat*, 266, 271, 391.

¹⁰¹ Lubich, *Raccolta*, 8.

1. Kochać wszystkich, bo tak czyni Bóg, który jest Ojcem wszystkich, a zatem ludzie są braćmi. Należy więc zaczynać od bliźniego, który jest obok w danej chwili. Kochać to znaczy być jak matka: służyć, poświęcić czas, siebie.
2. Kochać jako pierwszy to znaczy wychodzić z inicjatywą, mając świadomość możliwości bycia darem dla drugiego, bez względu na jego reakcje. Spoglądać na każdego czysto, bezinteresownie.
3. Kochać jak siebie samego to znaczy chcieć dla drugiego tego, czego chciałoby się dla siebie, i nie czynić tego, co samemu postrzega się jako niemiłe. Lubich wskazuje tu na tzw. złotą zasadę, obecną w świętych księgach wielu religii. W chrześcijaństwie brzmi ona: „Wszystko, co byście chcieli, żeby wam ludzie czynili, i wy im czyńcie” (por. Mt 7,12; Łk 6,31).
4. Jednoczyć się – jest to forma głębokiej empatii, opartej na czynieniu w sobie „pustki” po to, by z miłością przyjąć drugiego wraz z całym bagażem jego trosk, radości, przekonań, kultury.

Lubich uważa, że sztuka miłowania jest uniwersalna, bo może nią żyć każdy: dziecko, rodzice, nauczyciel i uczeń, przełożony i pracownik, lecz punktem wyjścia musi być zawsze zobowiązanie do nieustannego ożywiania miłości, i wtedy rodzina, szkoła i każda inna grupa społeczna może stać się prawdziwą wspólnotą wychowawczą¹⁰². Współbrzmi z tym założeniem pogląd polskiego socjologa rodziny Wojciecha Świątkiewicza, który stwierdza, że Chiara Lubich, stawiając miłość jako fundament życia rodziny, polemizuje z tezą, że Ewangelia przynosi Królestwo Boże rozumiane wyłącznie w sensie religijnym, za Emanuele Mounierem głosi tezę: *amo ergo sum*. Zauważa on, że Lubich, mówiąc: „jest czymś spontanicznym w rodzinie żyć jeden dla drugiego, żyć drugim”, wskazuje na powołanie rodziny do tego, by była „zaczątkiem miasta i szkołą państwa”. Jest to „załączek wzajemnej otwartości pomiędzy grupami, narodami, tradycjami, rasami i cywilizacjami, który otwiera na wzajemną inkulturację”¹⁰³.

¹⁰² Zob. Chiara Lubich, *Arte di amare* (Roma: Città Nuova, 2005); Mariola T. Kozubek, Stanisław Grochmal, „Rodzina wspólnotą miłości w świetle pedagogii jedności Ruchu Focolari”, w: *Wokół rodziny. Wychowanie, kultura, społeczeństwo*, red. Andrzej Garbarz, Grzegorz Grzybek (Rzeszów: Wyd. i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, 2011), 264–268.

¹⁰³ Wojciech Świątkiewicz, „Amo, ergo sum”, *Nowe Miasto* 2–3 (2008): 169; por. Lubich, *Charyzmat*, 254–255, 266; Raul Augusto de Sousa Leite Silva, „A Utopia da Fraternidade Universal em Chiara Lubich”, w: *Ética relacional: um caminho de sabedoria*, red. Silvestre Ourives Marques, Miguel Panão, Pedro Vistas (Universidade Católica Editora, Lisboa 2017), 13–23.

4.4. Miłość jako podstawa wychowania do pokonywania trudności

Wychowanie w rodzinie jest owocem miłości rodzicielskiej, która weryfikuje się przez trudy, cierpienia i zawody, jakie są z nią związane¹⁰⁴. Jorge Bergoglio jako argentyński nauczyciel przestrzegał rodziców, aby byli świadomi zagrożeń, jakie przynosi pomijanie transcendencji w wychowaniu, gdyż wówczas rzeczy stają się bożkami, a te „zamieniają się w demony, niszczące i pożerające tych, którzy zamierzali się nimi cieszyć”. Wzywał rodziców i wychowawców, by kształtowali „światłe idee, aby przyjęte przez młodzież i dzieci jako własne, mogły im ułatwić orientację na drogach życia”¹⁰⁵.

Dom rodzinny, w którym autorytet rodzicielski oparty jest na miłości, która umacnia więzi rodzinne, stanowi dla dziecka pierwszą szkołę miłości. W niej uczy się ono przeżywać także trud życia¹⁰⁶. Takie jest doświadczenie Chiary Lubich, które w połączeniu z głęboką wiarą w Boga pozwoliło jej przeżyć nawet okrucieństwa wojny, czyniąc ją zdolną do przyjmowania i pokonywania trudności oraz cierpień, a w konsekwencji wychowywania młodych pokoleń „do tego, co trudne”¹⁰⁷.

Młodzi przełomu XX i XXI w. są narażeni na uleganie wpływom hedonistycznych obietnic osiągnięcia szczęścia bez wysiłku. Lubich staje w prawdzie, ukazując im najgłębszy sens wszelkiego cierpienia w cierpieniu Chrystusa Ukrzyżowanego, i wyjaśnia im, że:

Nie da się ukochać cierpienia jako takiego, gdyż ono jest niebytem: choroba jest brakiem zdrowia, cierpienie, smutek są brakiem radości. Cierpienie zawsze jest czymś negatywnym. Natomiast ukochać należy Jezusa ukrzyżowanego i opuszczonego, który jest obecny w każdym cierpieniu i w każdej osobie cierpiącej [...]. Dlatego trzeba skupić się w głębi serca i powiedzieć: „Jezu chcę Cię naśladować, także na krzyżu, także w opuszczeniu i teraz mam ku temu

¹⁰⁴ Jan Paweł II, *Gratissimam*, nr 16.

¹⁰⁵ Bergoglio, *Wymagania*, 23.

¹⁰⁶ Por. Kornas-Biela, *Rodzina*; Katarzyna Olbrycht, „Wychowanie w rodzinie, jako wychowanie do wartości domu”, w: *Dom, w którym rodzi się wspólnota. Rodzina, społeczeństwo, Kościół*, red. Mariola T. Kozubek (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2012), 55–69.

¹⁰⁷ Lubich, *Charyzmat*, 318–321.

okazuje” [...]. A następnie należy od razu skierować się z miłością ku bratu, albo kontynuować to, co się robiło w danym momencie¹⁰⁸.

Ewangeliczna zasada duchowości Ruchu, ukazująca sens cierpienia, jest ujęta w słowach Jezusa wyrażonych w jego wołaniu na krzyżu: „Boże mój, Boże mój, czemuś mnie opuścił” (Mt 27,46; Mk 15,34). Lubich wskazuje tu na człowieczeństwo Jezusa, w którym utożsamia się On z wszelkim ludzkim cierpieniem. Wyjaśnia młodemu, że Jezus przezwyciężył cierpienie opuszczenia („Ojcze, w Twoje ręce powierzam ducha mego”, Łk 23,46) i dlatego „uczy patrzenia na trudności, przeszkody, próby, wysiłki, błędy, upadki – jako na rzeczywistości, którym trzeba stawiać czoła, które trzeba przezwyciężyć”¹⁰⁹.

U podstaw wychowywania do pokonywania trudności jest miłość zaangażowana, codziennie wdrażana, oparta na poświęceniu, w przekonaniu, że „nie da się dokonać na tym świecie niczego dobrego, użytecznego, owocnego, jeśli nie poznało się, nie zaakceptowało trudu, cierpienia [...] – krzyża” – stwierdza Lubich¹¹⁰. Fakt, że Kościół katolicki prowadzi procesy beatyfikacyjne kilkorga młodych z Ruchu¹¹¹, uznając w ich postawach niezwykłą zdolność miłowania bliźniego w codzienności, pokazuje, że wychowanie do pokonywania trudności z miłości prowadzi do dojrzałości osobowej. Przykładem tego jest Włoszka Chiara Luce (1971–1990), jedyna córka Marii Teresy i Ruggera Badano, która w 2010 r. została ogłoszona błogosławioną w uznaniu heroiczności cnót¹¹².

Małżeństwo Badano zetknęło się z Ruchem Focolari w 1981 r., gdy Chiara miała dziewięć lat. Jako rodzina uczestniczyli wówczas we wspomnianym już kongresie Nowych Rodzin – *Familyfest*, podczas którego Lubich mówiła rodzinom o miłości w rodzinie¹¹³. Wydarzenie to postrzegają jako moment, który zdecydowanie wpłynął na pogłębienie ich życia mał-

¹⁰⁸ Chiara Lubich, *Dlaczego mnie opuściłeś*, red. Anna Fratta (Kraków: Fundacja Mariapoli, 2000), 17–18.

¹⁰⁹ Lubich, *Charyzmat*, 317.

¹¹⁰ Tamże, 48.

¹¹¹ Między innymi: Maria Orsola Bussone (1954–1970), Alberto Michelotti (1958–1980), Carlo Grisolia (1960–1980), Daniela Zanetta (1962–1986), Santa Scorrese (1968–1990).

¹¹² Livio Maritano, *Per decreto del Papa, Chiara Badano è venerabile*, <http://www.diocesiacqui.piemonte.it/badano.htm> [dostęp: 20.01.2019]; Franz Coriasco, *Dai tetti in giù. Chiara Luce Badano raccontata dal basso* (Roma: Città Nuova, 2011), 113; Angelo Amato, „Omelia durante il Rito di Beatificazione”, *L'Osservatore Romano*, 26 settembre 2010: 8.

¹¹³ Zob. Lubich, *Charyzmat*, 260–264.

żeńskie: „Gdyby ktoś nas zapytał, kiedy się pobraliśmy, odpowiedzieliśmy: kiedy poznaliśmy tę drogę życia”¹¹⁴. Dla córki byli jeszcze bardziej wzorem wzajemnego szacunku, ciepła i jedności¹¹⁵. Urzeczywistnianie duchowości jedności Ruchu Focolari czyniło ich rodzinę prawdziwą wspólnotą miłości¹¹⁶. Ewangeliczne życie i formacja wspólnotowa w Ruchu rzucały także światło na ich rodzicielstwo. Maria Teresa podkreśla, że kochali córkę bezgranicznie, lecz jednocześnie stawiali jej wymagania, w przekonaniu, że była ona także dzieckiem Boga i jako taką powinni byli wychowywać ją w wolności¹¹⁷. Chiara wzrastała duchowo, intelektualnie i społecznie także dzięki ukierunkowanej formacji we wspólnocie adolescentów Ruchu. W niej też, otoczona serdeczną miłością, troską i wsparciem, godnie przeżywała swoje doświadczenie choroby nowotworowej¹¹⁸, która była wyzwaniem dla całej rodziny. Maria Teresa podkreśla, że choroba córki była dla nich ogromnym cierpieniem, lecz siłę do pokonywania go czerpali z ufności do Boga oraz cennych rad Chiary Lubich¹¹⁹. Założycielka Ruchu towarzyszyła małej Badano od początku choroby. Wymownie świadczy o tym wymiana korespondencji, której fragmenty przytaczamy, gdyż pokazują one dojrzałość tej relacji wychowawczej, będącej na wskroś obustronnym obdarzaniem swoim człowieczeństwem na poziomie transcendencji. Lubich pisze: „Jestem blisko ciebie, jako najdroższej *Gen*¹²⁰ i zapewniam cię o mojej jedności i modlitwie. Dziękuję za twoją bezcenną ofiarę. Niech Maryja Ci towarzyszy i niech ci błogosławi”¹²¹.

¹¹⁴ Mariagrazia Magrini, *Ze światła ku światłu. Błogosławiona Chiara Badano*, tłum. Anna Popławska (Kraków: Wyd. Św. Stanisława BM, 2011), 48.

¹¹⁵ Michele Zanzucchi, *Mam wszystko. 18 lat życia Chiary Luce* (Kraków: Fundacja Mariapoli, Wyd. M, 2004), 30.

¹¹⁶ Tamże, 55. W duchowości Ruchu praktyką jest „komunia duszy i doświadczeń”, która polega na dzieleniu się z bliskimi refleksją z medytacji i realizowania słów Ewangelii. [Por. Mariola T. Kozubek, „Wychowanie do wiary w rodzinie – propozycja duchowości jedności”, *Homo Dei* 1 (2014): 23–36; Kozubek, Grochmal, „Rodzina”, 268–269].

¹¹⁷ Redakcja, „Błogosławiona Chiara Luce Badano”, *Nowe Miasto* 5 (2010): 1. Wkładka specjalna.

¹¹⁸ Mariola T. Kozubek, „Środowisko wychowawcze rodziny i Ruchu Focolari w doświadczeniu choroby bł. Chiary Luce Badano (1971–1990)”, w: *Cierpienie – tajemnica i wyzwanie*, red. Antoni Bartoszek (Katowice: Emmanuel, 2014), 142–160.

¹¹⁹ Joanna Bątkiewicz-Brożek, „Światło dla wszystkich”, *Gość Niedzielny* 9 (2014): 16.

¹²⁰ Nota autorki: *Gen* [czyt. z wł. dzeń] skrót od *Generazione nuova*. Nazwa członków młodzieżowego odgałęzienia Ruchu Focolari.

¹²¹ Magrini, *Ze światła*, 144.

Na krótko przed śmiercią 17-letnia Chiara Luce ujawnia głęboki wymiar transcendencji przeżywanego cierpienia. Píše do Lubich:

Przerwałam chemioterapię, ponieważ nie przynosi efektów: żadnego rezultatu, najmniejszej poprawy. Tak więc medycyna złożyła broń! Tylko Bóg jest wszechmocny. Po przerwaniu terapii nasilił się ból kręgosłupa, spowodowany dwiema operacjami i unieruchomieniem w łóżku. Prawie nie jestem już w stanie obrócić się na bok [...]. Czy ja zdołam być wierna Jezusowi Opuszczone-mu? [...] Czuję się taka mała, a droga do pokonania jest taka trudna. Często czuję się przytłoczona cierpieniem. Lecz to Oblubieniec przychodzi mnie odwiedzić, prawda? Tak, ja również powtarzam razem z Tobą „Jezu, jeśli Ty tego chcesz, także ja chcę tego”¹²².

Założycielka Ruchu tak odpowiada:

Dziękuję za Twoje zdjęcie. Twoja tak promienna twarz wyraża miłość do Jezusa. Chiara, nie bój się mówić Mu swoje „tak” chwila po chwili. On da ci siłę, bądź tego pewna! Ja także modłę się o to i jestem zawsze z Tobą. Bóg kocha Cię nieskończenie i pragnie przeniknąć do głębi Twojej duszy, abyś doświadczyła odrobiny nieba. „Chiara Luce” to imię, jakie dla Ciebie wybrałam. Podoba Ci się? *Luce*, czyli światło Ideału, który zwycięża świat. Przesyłam Ci je z całą moją miłością¹²³.

W tej postawie dostrzec można ową wertykalną transcendencję – jak powiedziałby Wojtyła – gdyż „mocą odniesienia do prawdy, mocą sumienia” ta młoda osoba jest zdolna do panowania nad swoim działaniem, wybieraniem i chceniem, stając jakby „ponad nim”¹²⁴.

W nauczaniu Soboru Watykańskiego o wychowaniu w rodzinie podkreśla się, że „prawdziwe wychowanie kształtuje młodą osobę ludzką w kierunku jej celu ostatecznego”¹²⁵. Livio Maritano, biskup Acqui, podkreślił podczas pogrzebu Chiary Badano, że jest ona dzieckiem chrześcijańskiej ro-

¹²² Zanzucchi, *Mam wszystko*, 64–65.

¹²³ Tamże.

¹²⁴ Karol Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne* (Lublin: TN KUL, 2000), 486.

¹²⁵ Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis* (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1968), nr 1.

dziny, wspólnoty wierzących i Ruchu, gdzie dąży się do miłości wzajemnej, i to uzdolniło ją do współpracy z łaską¹²⁶.

Lubich wyraża przekonanie, że dla przywrócenia ludzkości jej najwyższej godności, poczucia bycia nie zbiorem stojących obok siebie ludów, lecz jedną rodziną niezbędne jest akceptowanie cierpienia z miłości, tego cierpienia, którego domaga się miłość¹²⁷.

5. Podsumowanie

Z przeprowadzonych analiz wynika, że dla Chiary Lubich miłość jest wartością uniwersalną, dlatego osoba realizuje się w miłości niezależnie od wiary. Stawiając miłość u podstaw wychowania w rodzinie, Lubich sięga transcendencji zarówno wychowanka, jak i wychowawcy i w takim ujęciu ów proces wpisuje się w chrześcijański nurt myślenia o wychowaniu, w którym jest ono wzajemnym obdarzaniem się swoim człowieczeństwem. Dziecko kochane i kochające wyrabia w sobie taką ideę miłości, która ma wpływ na jego rozwój nie tylko społeczno-emocjonalny, lecz również poznawczy – staje się ono uczestnikiem i twórcą nowej kultury, w której miłość jest kategorią kulturowo-poznawczą.

Specyfiką w pedagogii Lubich jest prowadzenie wychowanka do doświadczenia miłości w jej różnych przejawach – włącznie z rozpoznawaniem jej w trudach i cierpieniu – i twórczego urzeczywistniania jej w codzienności życia poprzez dynamikę wzajemności wzorującej się na relacji trynitarniej. Według Lubich wychowanie dokonuje się w pozytywnym napięciu pomiędzy: rodziną – jako podstawowym środowiskiem wychowawczym; szeroko pojętą wspólnotą Ruchu – postrzeganą jako wielka rodzina, oraz światem zewnętrznym, który określa ona mianem rodziny ludzkiej.

W czasach naznaczonych natężoną migracją ludzi oraz pluralizmem kulturowym proponowane przez Lubich podejście jest istotną wartością w procesie wychowania: postrzegając miłość jako podstawową dynamikę tego procesu, uwzględnia ona kształtowanie w dziecku otwartości na inność i bogactwo drugiego – Innego, przy równoczesnym pogłębianiu jego tożsamości jednostkowej, rodzinnej, wspólnotowej, religijnej i kulturowej. Rodzi się jednak pytanie: skoro źródłem i doktrynalnym fundamentem Ruchu Focolari jest uznany przez Kościół katolicki charyzmat, który rozwinął się także

¹²⁶ Magrini, *Ze światła*, 206–207.

¹²⁷ Lubich, *Charyzmat*, 49.

pośród wyznawców różnych religii i osób o poglądach niereligijnych, na ile zatem w tak przyjętym pluralizmie osoby tworzące sieć wychowawców i animatorów zajmujących się formacją w Ruchu reprezentują adekwatne ku temu przygotowanie? Niewątpliwie użyteczne dla teorii pedagogicznej byłoby przeprowadzenie pogłębionych badań empirycznych w tym zakresie, aby móc rozeznaczyć różne aspekty realizmu wychowawczego, który – tam, gdzie dochodzi do formacji opartej na duchowości człowieka – bywa czasem zagrożony podejściem ściśle wyznaniowo-ideologicznym.

Doświadczenie pedagogiczne Chiary Lubich i wypływająca z niego myśl pedagogiczna o wychowaniu w rodzinie w miłości i do miłości bardzo spójnie ukazują kluczowe znaczenie doświadczenia natury religijnej w procesie uporządkowania życia człowieka w różnych wymiarach, zwłaszcza duchowym. W takiej perspektywie zagadnienie podjęte w tym artykule może stanowić inspirację dla polskiej myśli pedagogicznej, ponieważ w publikacjach o znaczeniu miłości w wychowaniu zauważa się pewien brak odniesienia do duchowego wymiaru człowieka.

Bibliografia

- Abignente, Lucia. *Przeszłość i teraźniejszość – historia jedności*. Lublin: TN KUL, 2010.
- Abignente, Lucia. *Qui c'è il dito di Dio. Carlo de Ferrari e Chiara Lubich: il discernimento di un carisma*. Roma: Città Nuova, 2017.
- Adamczyk, Barbara. *Model pedagogii Jezusa w przekazie biblijnym*. Kraków: WAM, 2008.
- Amato, Angelo. „Omelia durante il Rito di Beatificazione”. *L'Osservatore Romano*, 26 settembre 2010: 8.
- Bagrowicz, Jerzy. *Stawać się bardziej człowiekiem. U podstaw edukacji religijnej*. Toruń: Wyd. Naukowe UMK, 2008.
- Balthasar, Hans Urs von. *O moim dziele*, tłum. Marek Urban. Kraków: Wydawnictwo M, 2004.
- Bartel, Sabina. „Autorytet rodzicielski”. W: *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. Edward Ozorowski, 31–32. Warszawa–Łomianki: ATK, 1999.
- Bauman, Teresa, Tadeusz Pilch. *Zasady badań pedagogicznych*. Warszawa: ZAK, 2018.
- Bątkiewicz-Brożek, Joanna. „Światło dla wszystkich”. *Gość Niedzielny* 9 (2014): 16.
- Benedykt XVI. Encyklika *Deus caritas est*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2005.

- Benedykt XVI. „List do diecezji rzymskiej o pilnej potrzebie wychowania”. *L'Osservatore Romano* 4/302 (2008): 4.
- Benedykt XVI. „Przesłanie do uczestników II Światowego Kongresu Ruchów Kościelnych i Nowych Wspólnot. Watykan 22 maja 2006”. *L'Osservatore Romano* 8/285 (2006): 3.
- Bergoglio, Jorge Mario. *Wymagania i pasja. O wychowaniu chrześcijańskim*, tłum. Lidia Wrona. Kraków: Esprit SC, 2013.
- Bianco, Gianni. *Una famiglia grande come il mondo*. Roma: Città Nuova, 2008.
- Bous, Michel Robert. *Imparare ad amare*. Magnano: Edizioni Qiqajon, 2008.
- Centro Chiara Lubich, Istituto Universitario Sophia. *Dottorati honoris causa conferiti a Chiara Lubich*. Roma: Città Nuova, 2016.
- Centro San Giovanni Bosco. *Storia istituzionale*. Rocca di Papa: Archivio Chiara Lubich.
- Carella, Nino. *Silvia prima di Chiara. La ricerca di una strada nuova*. Roma: Città Nuova, 2014.
- Chapman, Gary D. *5 języków miłości*, tłum. Jakub Czernik. Kraków: Esprit, 2014.
- Chudy, Wojciech. „Krzepiec Mieczysław Albert”. W: *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 6, 43–48. Lublin: TN KUL, 2005.
- Coda, Piero. „L'idea di Università di Chiara”. W: *La fonte e le frontiere. Sophia compie 10 anni*, 125–165. Roma: Città Nuova, 2018.
- Coriasco, Franz. *Dai tetti in giù. Chiara Luce Badano raccontata dal basso*. Roma: Città Nuova, 2011.
- De Beni, Michele. *Comunicare per amare*. Roma: Città Nuova, 2005.
- De Beni, Michele. *Essere educatori. Coraggio di una presenza*. Roma: Città Nuova, 2013.
- Departament Badań Demograficznych. *Rocznik Demograficzny*. Warszawa: GUS, 2018.
- Filek, Jakub. „Doświadczenie mistyczne”. W: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, 154. Lublin: TN KUL, 1983.
- Folonari, Giuglia Eli. *Lo spartito scritto in cielo. Cinquant'anni con Chiara Lubich*. Roma: Città Nuova, 2012.
- Foresi, Pasquale. „Educatori a convegno”. *Città Nuova* 1 (1960): 6–7.
- Francesco. *Ai partecipanti alla plenaria della Congregazione per L'Educazione Cattolica. Sala Clementina, 13 febbraio 2014*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2014.
- Francesco. *Discorso ai Partecipanti all'Asemblea Generale del Movimento dei Focolari. Sala Clementina, Venerdì, 26 settembre 2014*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2014.

- Francesco. *Incontro con la comunità del Movimento dei Focolari. Sagrato del Santuario Maria Theotokos a Loppiano (Firenze). Giovedì, 10 maggio 2018*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2018.
- Franciszek. Posynodalna adhortacja apostolska *Amoris Laetitia*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2015.
- Franciszek. „Przemówienie do rodzin w Irlandii”. <https://ekai.pl/dokumenty/przemowienie-franciszka-do-rodzin-w-irlandii/> [dostęp: 20.01.2019].
- Franciszek. „Rodzice nie mogą rezygnować z wychowywania dzieci”. *L'Osservatore Romano* 6 (2015): 41.
- Fromm, Erich. *Mieć czy być*. Poznań: Rebis, 2008.
- Fromm, Erich. *O sztuce miłości*. Poznań: Rebis, 2016.
- Furmanek, Waldemar. *Miłość – zagubiona wartość współczesnej pedagogiki*. Rzeszów: FOSZE, 2011.
- Furmanek, Waldemar. *Rozwój rozumienia miłości*. Rzeszów: FOSZE, 2011.
- Galarowicz, Jan. *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*. Kraków: PAT, 1992.
- Giordani, Igino, Chiara Lubich. „*Erano i tempi di guerra...*”. *Agli albori dell'ideale dell'unità*. Roma: Città Nuova, 2007.
- Giordani, Igino. *Famiglia comunità d'amore*. Roma: Città Nuova, 1969.
- Giordani, Igino. *La famiglia. Ricordi, pensieri*. Roma: Città Nuova, 2005.
- Giordani, Igino. *Memorie di un cristiano ingenuo*. Roma: Città Nuova, 1981.
- Giovanni Paolo II. *Discorso ai Membri del Movimento dei Focolari. Centro internazionale „Mariapoli” – Rocca di Papa, Domenica, 19 agosto 1984*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1984.
- Guglielmoni, Luigi, Fausto Negri. *L'amore familiare secondo san Paolo*. Leumann: ELLEDICI, 2009.
- Horowski, Jarosław. „Rola rodziny w wychowaniu seksualnym dzieci i młodzieży (w świetle dokumentów Stolicy Apostolskiej)”. *Paedagogia Christiana* 1/9 (2002): 179–188.
- Jan Paweł II. „Przemówienie w siedzibie UNESCO. W imię przyszłości kultury”. W: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 10, 99–108. Kraków: Wydawnictwo M, 2006.
- Jan Paweł II. Adhortacja apostolska *Familiaris consortio*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1981.
- Jan Paweł II. List do rodzin *Gratissimam sane*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1994.
- Jan Paweł II. *Nauczanie papieskie*, t. 7 [cz. 2]. Poznań: Pallottinum, 2002.
- Jankowski, Wiesław. „Znaczenie wychowania integralnego dla odnowy rodziny”. *Studia nad Rodziną ATK* 1 (1997): 73–84.

- Kajtoch, Wojciech. „Piszząc miłość”. *Polonistyka* (2012): 102–103.
- Katolickie poradnictwo rodzinne w Polsce w r. 2016. Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, 2017.
- Kiereś, Barbara. „Rodzina a problem aktualizacji przyrodzonej religijności człowieka. Na kanwie A. M. Krapca realistycznej filozofii człowieka”. W: *Edukacyjny potencjał religii*, red. Jerzy Bagrowicz, Jarosław Horowski, 241–257. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2012.
- Kim, Colomba In Hye. *Gli sposi e la famiglia in Igino Giordani. Pensiero e testimonianza*. Roma: Città Nuova, 2011.
- Kłos-Skrzypczak, Aleksandra. „Nauki o rodzinie w perspektywie amerykańskiego szkolnictwa wyższego”. *Studia Teologiczne i Humanistyczne* 1/2 (2011): 247–258.
- Kornas-Biela, Dorota. *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*. Lublin: TN KUL, 2000.
- Kozubek, Mariola T. „Pedagogie współczesnych ruchów odpowiedzią na *Familiaris consortio*”. *Studia Teologiczne i Humanistyczne* 1/2 (2011): 195–209.
- Kozubek, Mariola T. „Środowisko wychowawcze rodziny i Ruchu Focolari w doświadczeniu choroby bł. Chiary Luce Badano (1971–1990)”. W: *Cierpienie – tajemnica i wyzwanie*, red. Antoni Bartoszek, 142–160. Katowice: Emmanuel, 2014.
- Kozubek, Mariola T. „*Wspólnota i jedność* w wybranych obszarach życia społecznego – doświadczenie Ruchu Focolari”. *Paedagogia Christiana* 2/36 (2015): 97–101. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/PCh.2015.027>.
- Kozubek, Mariola T. „Wychowanie do wiary w rodzinie – propozycja duchowości jedności”. *Homo Dei* 1(2014): 23–36.
- Kozubek, Mariola T., Stanisław Grochmal. „Rodzina wspólnotą miłości w świetle pedagogii jedności Ruchu Focolari”. W: *Wokół rodziny. Wychowanie, kultura, społeczeństwo*, red. Andrzej Garbarz, Grzegorz Grzybek, 255–273. Rzeszów: Wyd. i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, 2011.
- Krapiec, Mieczysław A. *Ja – człowiek*. Lublin: TN KUL, 1998.
- Krasiejko, Irena. *Praca socjalna w praktyce asystenta rodziny. Przykład podejścia skoncentrowanego na rozwiązaniach*. Katowice: Wyd. Naukowe Śląsk, 2011.
- Lubich, Chiara. *Ai Gen 3.1971–1975*. Roma: Città Nuova, 1979.
- Lubich, Chiara. *Ai Gen 3.1975–’80*. Roma: Città Nuova, 1994.
- Lubich, Chiara. *Ai Gen 3.1981–1995*. Roma: Città Nuova, 2006.
- Lubich, Chiara. *Arte di amare*. Roma: Città Nuova, 2005.
- Lubich, Chiara. *Charyzmat jedności*, red. Michele Vandeleene. Kraków: Fundacja Mariapoli, Wydawnictwo M, 2007.

- Lubich, Chiara. „Chi beve l’acqua pensa alla sorgente”. W: *Da Trento al mondo, dal mondo al Trento. Chiara Lubich nella sua città*, red. Michele Zanzucchi, 77–83. Roma: Città Nuova, 2002.
- Lubich, Chiara. *Colloqui con i GEN. Anni 1966/69*. Roma: Città Nuova, 1998.
- Lubich, Chiara. *Colloqui con i GEN. Anni 1970/74*. Roma: Città Nuova, 1999.
- Lubich, Chiara. *Colloqui con i GEN. Anni 1975/2000*. Roma: Città Nuova, 2001.
- Lubich, Chiara. *Dłaczego mnie opuściłeś*, red. Anna Fratta. Kraków: Fundacja Mariapoli, 2000.
- Lubich, Chiara. *Duchowość jedności nową drogą*. Kraków: Fundacja Mariapoli, 2004.
- Lubich, Chiara. *Gdzie budzi się życie. Rozmowy o rodzinie*. Warszawa: Fundacja Mariapoli, Wyd. S. Loretanek, 1999.
- Lubich, Chiara. „Igino Giordani: il confondatore”. *Nuova Umanita* 1/97 (1995): 5–10.
- Lubich, Chiara. *Lettere dei primi tempi (1943–1949) alle origini di una nuova spiritualità*. Roma: Città Nuova, 2010.
- Lubich, Chiara. *Przygoda jedności*. Kraków: WAM, 1996.
- Lubich, Chiara. *Raccolta dei testi di Chiara ai ragazzi o sui ragazzi. Stralci da conversazioni, lettere, messaggi dal 1953 ad oggi per la formazione degli animatori del Movimento Ragazzi per l’unità*, red. Centro Mondiale Ragazzi per l’unità. Rocca di Papa, 1999.
- Lubich, Chiara. *Tylko jedno*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1984.
- Magrini, Mariagrazia. *Ze światła ku światłu. Błogosławiona Chiara Badano*, tłum. Anna Popławska. Kraków: Wyd. Św. Stanisława BM, 2011.
- Maritano, Livio. „Per decreto del Papa, Chiara Badano è venerabile”. <http://www.diocesiacqui.piemonte.it/badano.htm> [dostęp: 20.01.2019].
- Miłość jako sprawność moralna w wychowaniu*, red. Iwona Jazukiewicz, Ewa Rójewska. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2013.
- Morán, Jesús. „«Trasferirsi nel fratello»: una radicalizzazione antropologica”. W: *Guardare tutti i fiori. Da una pagina del '49 di Chiara Lubich*, red. Lucia Abignente, Maria Caterina Atzori i in., 39–51. Roma: Città Nuova, 2014.
- Mounier, Emanuel. *Wprowadzenie do egzystencjalizmów*. Kraków: ZNAK, 1964.
- Movimento dei Focolari. *Paolo VI al Movimento dei Focolari*. Roma: Città Nuova, 1978.
- Nosowski, Zbigniew. *Parami do nieba. Małżeńska droga do świętości*. Warszawa: Wiąż, 2004.
- Nowak, Marian. „Education as Support for the Integral Development of the Pupil”. *Paedagogia Christiana* 2/42 (2018): 11–32. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/PCh.2018.013>.

- Nowak, Marian. „Wymiary teorii i praktyki w pedagogice w ujęciu Karola Wojtyły”. *Wychowanie na co Dzień* 4–5 (2005): 11–12.
- Oblicza miłości w pedagogice, red. Marcin Białas, Dorota Ruszkiewicz. Łódź: WSH-E, 2007.
- Olbrycht, Katarzyna. „Co może odnaleźć pedagog w zbiorze tekstów *Charyzmat jedności* Chiary Lubich?”. *Nowe Miasto* 2–3 (2008): 168.
- Olbrycht, Katarzyna. „Wychowanie w rodzinie, jako wychowanie do wartości domu”. W: *Dom, w którym rodzi się wspólnota. Rodzina, społeczeństwo, Kościół*, red. Mariola T. Kozubek, 55–69. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2012.
- Opozda, Danuta. „Integral Upbringing as the Fundamental Category of Practice and Theory of Pedagogy of Family in Christian Inspiration”. *Paedagogia Christiana* 2/42 (2018): 151–164.
- Ożóg, Tomasz. „Wychowanie chrześcijańskie w kościelnych ruchach religijnych”. W: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. Alina Rynio, 953–963. Lublin: Wyd. KUL, 2007.
- Pinassi Cardinali, Raffaella. *I focolarini sposati, una „via nuova” nella Chiesa*. Roma: Città Nuova, 2007.
- Podsiad, Antoni. *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*. Warszawa: Pax, 2001.
- Półtawska, Wanda. „Prawidłowy start”. W: *Miłość, małżeństwo, rodzina*, red. Franciszek Adamski, 21–71. Kraków: Wyd. Apostolstwa Modlitwy, 1978.
- Półtawska, Wanda. „Rola rodziców w wychowaniu seksualnym młodzieży”. W: *Wychowanie w rodzinie*, red. Franciszek Adamski, 193–208. Kraków: Petrus, 2010.
- Półtawska, Wanda. *Uccie się kochać*. Poznań: Edycja Świętego Pawła, 2015.
- Redakcja. „Błogosławiona Chiara Luce Badano”. *Nowe Miasto* 5 (2010): 1. Wkładka specjalna.
- Secco, Luigi. *La pedagogia dell'amore*. Roma: Città Nuova, 2006.
- Silva, Raul Augusto de Sousa Leite. „A Utopia da Fraternidade Universal em Chiara Lubich”. W: *Ética relacional: um caminho de sabedoria*, red. Silvestre Ourives Marques Miguel Panão, Pedro Vistas, 13–23. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2017.
- Słowik, Małgorzata. „O potrzebie rozwoju poradnictwa rodzinnego opartego na wartościach chrześcijańskich – na przykładzie działalności Kościoła katolickiego w Polsce”. *Paedagogia Christiana* 2/30 (2012): 193–213.
- Sobór Watykański II. Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1968.
- Sobór Watykański II. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1967.
- Sorgi, Tommaso. „Scuole del nostro tempo”. *Città Nuova* 2 (1960): 11–12.
- Stróżewski, Władysław. „Oblicza miłości”. *Tygodnik Powszechny* 6 (2000): 1.

- Styczeń, Tadeusz. „Kochaj, gdyż Bóg nas wszystkich ukochał. Z Chiara Lubich – założycielką Ruchu Focolari rozmawia Tadeusz Styczeń SDS”. *Ethos* 29 (1995): 17–22.
- Świątkiewicz, Wojciech. „Amo, ergo sum”. *Nowe Miasto* 2–3 (2008): 169.
- Świątkiewicz, Wojciech. „Między rodziną a życiem publicznym – ciągłość i zmiana orientacji na wartości w polskim społeczeństwie”. W: *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991–2012*, red. Lucjan Adamczuk, Elżbieta Firlit, Witold Zdaniec, 192–194. Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2013.
- Tarnowski, Janusz. „Wprowadzenie do Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim”. W: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, 303–312. Poznań: Pallotinum, 1968.
- Torno, Armando. *Chiara Lubich. Życie i dzieło*, tłum. Krystyna Kozak. Poznań–Warszawa: Fundacja Mariapoli, Wyd. Święty Wojciech, 2013.
- Tratti di storia del Movimento Famiglie Nuove*, red. Danilo e Anna Maria Zanzucchi. Roma: Città Nuova, 2005.
- Voce, Maria. „Uno strumento efficace di formazione alla cultura dell’unità”. W: *La fonte e le frontiere. Sophia compie 10 anni*, 17–21. Roma: Città Nuova, 2018.
- Wodarczyk, Adam. *Prorok żywego Kościoła*. Katowice: Emmanuel, 2008.
- Wojtyła, Karol. *Miłość i odpowiedzialność*. Lublin: TN KUL, 1982.
- Wojtyła, Karol. *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*. Lublin: TN KUL, 2000.
- Wojtyła, Karol. „Teoria-praxis: un tema umano e cristiano”. *Rassegna di Pedagogia. Pädagogische Umschau* 1–4 (2004): 17–18.
- Zambonini, Franca. *L’avventura dell’unità*. Milano: Paoline Cinisello Balsamo, 1991.
- Zanhgi, Giuseppe M. „Pedagogia nuova”. *Città Nuova* 2 (1960): 11.
- Zanzucchi, Danilo e Anna Maria, ed. *Tratti di storia del Movimento Famiglie Nuove*. Roma: Città Nuova, 2005.
- Zanzucchi, Michele. *Mam wszystko. 18 lat życia Chiary Luce*. Kraków: Fundacja Mariapoli, Wyd. M, 2004.
- Żyliński, Jarosław. *Miłość i wychowanie*. Poznań: W Drodze, 2016.